
(Online) ISSN 2424-6034

RUSIJOS GEOENERGETIKA IR BALTIJOS ŠALIŲ ATSAKAS: INTEGRACIJOS IR BENDRADARBIAVIMO INICIATYVŲ REIKŠMĖ

*ARŪNAS MOLIS, GIEDRIUS ČESNAKAS,
JUSTINAS JUOZAITIS*

Praėjus 27-eriems nepriklausomybės metams ir 13-ai narystės Europos Sąjungoje metų, elektros energijos srityje Baltijos šalys vis dar veikia iš Maskvos valdomoje sinchroninėje IPS/UPS zonoje, o iki 2014 m. pabaigos buvo visiškai priklausomos ir nuo Rusijoje priimamų sprendimų dėl gamtinių dujų tiekimo ir jų kainos. Vis dėlto priklausymas tai pačiai elektros energetikos sistemai ir Kaliningrado aprūpinimo per Lietuvą veiksnys teisinio abipusiškumo ir pasitikėjimo tarp Baltijos šalių ir Rusijos nesukūrė. Atvirkščiai, Rusijos politika sąlygojo konkrečius neigiamus padarinius Baltijos valstybėms: didesnes didmenines gamtinių dujų kainas, politinių, techninių bei kitų priešasčių sąlygotus energijos tiekimo sutrikimus, politinį šantažą ir pan. Kita vertus, pastarojo meto Lietuvos, Latvijos ir Estijos pažanga, siekiant energinės nepriklausomybės, nuteikia optimistiškai – Baltijos šalys, regis, atrado Rusijos spaudimui pasipriešinti tinkamas priemones.

Arūnas Molis – Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatinės fakulteto profesorius (el. paštas: arunas.molis@gmail.com).

Giedrius Česnakas – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros docentas (el. paštas: giedrius.cesnakas@lka.lt).

Justinas Juozaitis – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Mokslo centro jaunesnysis mokslo darbuotojas, Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatinės fakulteto doktorantas (el. paštas: justinas.juozaitis@vdu.lt).

©Arūnas Molis, Giedrius Česnakas, Justinas Juozaitis, 2018

Straipsnis įteiktas redakcijai 2018 m. sausio 30 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2018 m. liepos 18 d.

DOI: <https://doi.org/10.15388/Polit.2018.91.11964>

Ivadas

Agnia Grigas, 2013 m. tyrinėdama Rusijos ir Baltijos šalių energetinius ryšius, priėjo prie išvados, jog Rusija naudoja Baltijos šalių politikos ir verslo elitu tam, kad bendros energetinės infrastruktūros sąlygotas poveikio priemonės paverstų geopolitinės įtakos svertais. Autorės teigimu, narystė ES tik labai nežymiai paveikė šios priklausomybės saitus, o Briuselis, jos nuomone, turėtų kreipti daugiau dėmesio į Rusijos neigiamą poveikį Baltijos šalių integracijai į Europos energetikos sistemas¹. Panašiai kalbėjo ir Janas Kalickis bei Davidas Goldwynas – jų teigimu, „energijos išteklių eksportuotojai, ypač esantys Arabijos pusiasalyje ir Rusijoje, sugebėjo veiksmingai integruoti energetikos politiką su ekonominės ir užsienio politikos interesais“². Šie teiginiai nėra nauji (be minėtų autorių, prieš dešimtmetį apie tai savo įžvalgas skelbė Z. Baranas, M. Balmaceda, K. Smithas ir kiti), tačiau vis dar aktualūs – energijos išteklių tiekimas, kainodara, infrastruktūros kontrolė bei plėtra – išlieka bene efektyviausios Maskvos ekonominio pobūdžio užsienio ir saugumo politikos priemonės. Vis dar neatnaujintas naftos tiekimas „Družbos“ vamzdynu, derybose dėl dujų tiekimo 2013–2014 m. „Gazprom“ Lietuvai kelti papildomi reikalavimai, nuolatinis spaudimas Klaipėdos suskystintųjų gamtinių dujų (SGD) terminalui, Europos Komisijos tyrimo išvados dėl diskriminacinės „Gazprom“ kainų politikos šias įžvalgas pagrindžia ir praktiškai.

Kita vertus, būtina pažymėti ir tai, kad Baltijos valstybių atsparumas Rusijos energetinės diplomatijos priemonėms didėjo – Baltijos šalys sujungė savo elektros sistemas su Suomijos, Švedijos ir Lenkijos elektros tinklais, Klaipėdoje įsibėgėjo visoms trims Balti-

¹ Grigas A., *The Politics of Energy and Memory between the Baltic States and Russia*, Burlington: Ashgate Publishing, 2013, p. 184.

² Kalicki H. J., Goldwyn D. L., „Introduction: The Need to integrate Energy and Foreign Policy“, Kalicki H. J., Goldwyn D. L. (eds.), *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy*, The Johns Hopkins University Press, 2005, p. 5.

jos šalims naudingo Suskystintųjų gamtinių dujų (SGD) terminalo veikla, sukurtos sąlygos konkuruoti elektros energijos gamintojams ir gamtinių dujų tiekėjams, padėti pagrindai Europos energetikos sąjungai. Kremlius nenuleidžia rankų – toliau siekia skaldyti Europos šalių vienybę, dujotiekių projektais aplenkti tradicines gamtinių dujų tranzito valstybes, vystyti projektus, kurie sustiprintų Baltijos valstybių integraciją su Rusijos ir kitų Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (toliau – NVS) narių energetikos sistemomis³. Atsižvelgiant į tai, straipsnyje siekiama atskleisti Rusijos geoenergetinės politikos siekius, įvardyti svarbiausias poveikio priemones ir aptarti Baltijos šalių galimybes tiems siekiams priešintis.

Be paminėtų autorių, Rusijos energetikos politikos priemones ir jų poveikį per pastaruosius trejetą metų nagrinėjo jungtinis Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvos energetikos instituto Energetinio saugumo tyrimų centras⁴. Baltijos šalių ir konkrečiai Lietuvos energetinio saugumo politiką nagrinėjo Vilniaus universiteto mokslininkai R. Vilpišauskas⁵ ir R. Švedas⁶, o Rusijos režimo veikimo mechanizmus labai vykusiai pristatė Hudsono instituto analitikas M. Laurinavičius⁷. Vis dėlto sąsajos tarp bendresnių Rusijos užsienio politikos tikslų Baltijos regione, jiems pasiekti naudojamų priemonių ir šių valstybių atsako priemonių akademinėje literatūroje trūko, o tą spragą bandoma bent iš dalies užpildyti šiuo straipsniu.

Tekstą sudaro trys dalys, skirtos visiems minėtiems elementams aptarti: pirmoje įvardijami Rusijos geopolitiniai siekiai Baltijos

³ Augutis J. et al., *Lietuvos energetinis saugumas: metinė apžvalga 2015–2016*, Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas ir Versus aureus, 2017, p. 29, 34.

⁴ Žr. <<https://eltalpykla.vdu.lt/handle/1/34400>>.

⁵ Vilpišauskas R., „The Evolving Agenda of Energy Security in the Baltic Sea Region: Persistent Divergences in the Perception of Threats and State-Market Relationship“, *Security in the Baltic Sea Region: Realities and Prospects*, 2017.

⁶ Švedas R., „ES energetinės salos požymiai, grėsmės ir šios problemos sprendimo būdai: Lietuvos atvejo analizė“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga* 15, 2017.

⁷ Laurinavičius M., *Weaponizing Kleptocracy: Putin's Hybrid Warfare*, Washington: Hudson Institute, 2017.

šalyse, nagrinėjami geoenergetinio poveikio priemonių panaudojimo atvejai; antroje dalyje analizuojamos dabartinės Rusijos poveikio priemonės: Kaliningrado ir Astravo atominių elektrinių (toliau – AE) statybos ir Baltijos šalių išlaikymo IPS/UPS sistemoje geopolitiniai motyvai, taip pat „Nord Stream 2“ (toliau – NS2) dujotiekio bei Rusijos SGD importo terminalo geoenergetinė svarba. Trečioje dalyje apžvelgiamos Baltijos šalių atsako priemonės: sinchronizacijos su kontinentinės Europos tinklu (toliau – KET) būtinybė ir perspektyvos, pasipriešinimo AE statybai perspektyvos bei bendros Baltijos šalių dujų rinkos sukūrimo svarba.

Būtent Baltijos šalių (o ne Lietuvos ar platesnio, pavyzdžiui, Vidurio ir Rytų Europos (VRE) regiono) atsako priemonės šiame straipsnyje nagrinėjamos dėl dviejų priežasčių. Pirma, egzistuojantys struktūriniai Lietuvos, Latvijos ir Estijos energetikos sektoriaus skirtumai šiame kontekste nėra lemiami: nors Estija yra elektros energijos eksportuotoja, o Lietuva importuoja santykinai daug elektros energijos, Rusijos spaudimo objektas yra visų jų požiūris į sinchronizaciją / desinchronizaciją, Kaliningrado ir Astravo AE projektų įgyvendinimą, dujų rinkos kūrimą, paramą bendrajai ES energetikos politikai ir pan., o ne priklausomybė nuo importo iš ES šalių. Antra, Baltijos šalių energetinio bendradarbiavimo rezultatai, nepaisant kai kurių energijos gamybos skirtumų bei nuomonių skirtumo taktiniu lygmeniu, yra unikalūs: pasiekti susitarimai dėl dujų ir elektros rinkų integracijos, bendrai įgyvendinti visoms šalims svarbūs infrastruktūros projektai, bendrai ginami interesai tarptautinėse organizacijose ir pan.

Straipsnyje nagrinėjama branduolinės energetikos plėtra greta Baltijos valstybių (BV) sienų, iššūkiai dėl gamtinių dujų infrastruktūros plėtos bei elektros sistemų valdymo nėra vienintelės galimos Rusijos poveikio Baltijos valstybėms priemonės. Vis dėlto daroma prielaida, kad jie šiuo atveju yra svarbiausi. Pavyzdžiui, naftos sektoriaus jautrumai straipsnyje nenagrinėjami dėl dviejų priežasčių. Pirma, vienintelę naftos perdirbimo gamyklą BV nuo 2006 m. valdant

lenkiško kapitalo energetikos koncernui „Orlen“, žaliavos tiekimas per Būtingės terminalą ir Klaipėdos uostą į Mažeikius nėra toks pažėidžiamas, koks buvo prieš 15–20 metų. Anksčiau Mažeikių naftos perdirbimo gamykla dažnai patirdavo naftos tiekimo sutrikimų, tris kartus keitėsi jos savininkai, įmonės valdytojai dėl didelių naftos kainų patirdavo nemažų nuostolių. Atitinkamai netilo diskusijos dėl galimo gamyklos pardavimo ir kuro tiekimo sutrikimų. Tačiau šiandien įmonė jau trečius metus (2015–2017 m.) veikia pelningai, didžiąją dalį (~80 proc.) produkcijos eksportuoja, nemažai investuoja⁸, išsprendė teisinius, logistinius ir finansinius ginčus su „Lietuvos geležinkeliais“, derasi su žaliavos tiekėjais iš Artimųjų Rytų⁹. Kitaip tariant, rizikos gamyklos veiklai iš esmės yra suvaldytos. Antra, Lietuvos vartotojai naftos produktais gali būti aprūpinti ir be „Orlen Lietuva“ gamyklos (pavyzdžiui, importuojant kurą iš Suomijos, Lenkijos), todėl dominuojančio tiekėjo manipuliacijos naftos tiekimu siekiant politinių tikslų Lietuvoje iš esmės būtų beprasmės. Panašios aplinkybės lemia ir kai kurių kitų veiksnių neįtraukimą į šį tyrimą.

1. Geoenergetika kaip Rusijos įtakos stiprinimo priemonė

Vienas svarbiausių veiksnių, leidžiančių Rusijai plačiai taikyti energetikos priemones, yra jos pozicijos energijos išteklių tiekimo –

⁸ Sprendžiant iš audito ataskaitų, 2007–2015 m. „Orlen Lietuva“ į gamyklos modernizaciją investavo ~900 mln. dolerių. Investicijos skirtos perdirbimo lankstumui didinti ir procesams optimizuoti. Plačiau žr. <<http://www.orlenlietuva.lt/LT/Company/Reports/Puslapiai/Metines-ataskaitos.aspx>>.

⁹ Nors technologiškai gamykla Mažeikiuose pritaikyta perdirbti sieringesnę „Urals“ tipo rusišką naftą, tai nereiškia, kad ji negali perdirbti mažiau sieringos. Kitaip tariant, „Urals“ tipo naftos perdirbimas yra komercinis pasirinkimas (logistikos kaštai lemia, kad būtų ji „Orlen Lietuva“ gamyklai yra pigiausia, be to, tokios naftos negali perdirbti daugelis naftos perdirbimo gamyklų Vakaruose, todėl „Orlen Lietuva“ išnaudoja šį pranašumą), o ne technologinė būtinybė ar priklausomybės nuo dominuojančio tiekėjo padarinys. Verta pažymėti ir tai, kad dėl naftos tiekimo „Orlen“ gamykloms deramasi centralizuotai, t. y. iš Varšuvos.

tranzito – vartojimo grandinėje, suformuotoje plėtojant energetikos infrastruktūrą dar Sovietų Sąjungos laikais. R. D. Blackwillis ir J. M. Harris susidariusių ekonominių aplinkybių naudojimą geopolitiniais interesais pavadino geoeconomika¹⁰. Perfrazuojant minėtus mokslininkus, energetinių poveikio priemonių naudojimą būtų galima įvardyti kaip geoenergetiką arba energetinę diplomatiją.

Rusijos energetinės diplomatijos atstovai geoenergetiką apibrėžia kaip valstybės veiklą tarptautinėje aplinkoje ginant nacionalinius interesus, sąlygotus energijos išteklių gavybos, transportavimo ir vartojimo sąlygų¹¹. S. Žiznino nuomone, šiame kontekste geopolitiniai interesai yra netgi svarbesni nei ekonominė nauda¹². Kitaip tariant, šalies energetikos politika nebūtinai turi būti grindžiama ekonominiu racionalumu, ypač kai kalbama apie Rusiją. Tai patvirtina ir J. N. Gluščenko, pažymėdamas, kad nuo 2003 m. Rusijai atsirado „realios galimybės aktyviai naudoti šį veiksnį [energetiką] kaip geopolitinį įrankį, patikimai užtikrinant savo užsienio politikos ir ekonominius interesus“¹³. Jo teigimu, Rusijos energetinė diplomatija liks svarbiausia priemonė įtvirtinant geopolitines pozicijas globaliu ir regioniniu lygmenimis. Nepaisant tokio raginimo naudoti energijos išteklius kaip politinį įrankį, S. Gluščenko kartu apgailestauja, kad Rusijos partneriai Europoje pernelyg politizuoja energetikos klausimus ir net atvirus energetikos konfliktus¹⁴. Esant tokiam disonansui Rusijos analitikų įžvalgose, nenuostabu, kad Vakaruose geoenergetinių priemonių naudojimas įvardijamas kaip vadinamosios Gerasimo-

¹⁰ Blackwill R. D., Harris J. M., *War by Other Means. Geoeconomics and Statecraft*, Harvard University Press, 2016, p. 20.

¹¹ Жизнин С., *Энергетическая дипломатия России: экономика, политика, практика* (Zhiznin S., *Energeticheskaja diplomatija Rossii: ekonomika, politika, praktika*), Москва: ООО Ист Брук, 2005, с. 64–65.

¹² Ibid., p. 60–61.

¹³ Глущенко Ю. Н., *Энергетическая составляющая во внешней политике России. Российский институт стратегических исследований* (Glushenko J. N., *Energeticheskaja sostavljajuschijaja vo vneshnej politiki Rossii*. Rossijskij institut strategicheskich issledovanij), <<https://riss.ru/analytics/2232/>>, 2017 12 29.

¹⁴ Ibid.

vo hibridinio nelinijinio karo doktrinos (2013) dalis. Šios priemonės gali būti veiksmingos tiek santykinai ramiu laikotarpiu, tiek intensyvesnės konflikto eskalacijos ar net būsimos karinės konfrontacijos pradžioje¹⁵. Dėl šių priežasčių Baltijos šalims yra gyvybiškai svarbu atpažinti šias poveikio priemones – „skatinimo“ ir „baudimo“ priemonių naudojimas energetikoje gali padėti realizuoti labai konkrečius, bet joms žalingus Rusijos geopolitinės strategijos tikslus:

- išlaikyti priklausomybės saitus, stiprinant esamas ir kuriant naujas įtakos priemones, kurios atsvertų ES ir JAV įtaką (įskaitant energetikos sektorių) Baltijos šalyse (konkretūs būdai, kaip tai daroma, atskleidžiami šiame straipsnyje, skyriuose apie sovietinį palikimą ir Rusijos planus elektros bei dujų sektoriuose);
- pateisinti ekspansijai į gretimas šalis reikalingų karinių pajėgų ir hibridinio karo priemonių panaudojimą (pavyzdžiui, Rusijos Federacijos laivyno aktyvesnis veikimas Baltijos jūroje gali būti aiškinamas NS2 vamzdyno apsauga, pajėgų telkimas Baltarusijoje prie Lietuvos sienos – poreikiu saugoti Astravo AE ir pan.);
- daryti poveikį mažesnėms gretimoms valstybėms, diskredituojant jų politinę valdžią, skatinant bei palaikant socialinius neramumus ir taip atveriant kelią Rusijos kišimuisi į šalies vidaus reikalus (pavyzdžiui, manipuliuojant energijos išteklių kaina, turinčia įtakos gyventojų, šilumos, elektros bei dujų sąskaitoms, įmonių konkurencingumui ir pan.)¹⁶.

Akivaizdu, kad palankią aplinką realizuoti minėtus tikslus Kremlius turės tuo atveju, jei kontroliuos elektros energijos tiekimo sistemą regione, o gamtinių dujų tiekimo vamzdynais infrastruktūra išlaikys strateginę reikšmę (t. y. kol vartojimo balanse vamzdžiais iš

¹⁵ Герасимов В., *Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий*, <<http://www.vpk-news.ru/articles/14632>> , 2017 09 15.

¹⁶ Česnakas G., „Energy Resources as the Tools of Foreign Policy: The Case of Russia“, *Lithuanian Foreign Policy Review* 35, 2016, p. 9–40.

Rusijos tiekiamos dujos sudarys didelę dalį). Kol nebuvo nei jungčių su Vakarų Europos gamtinių dujų ar elektros tinklais, nei alternatyvių išteklių tiekėjų ar Rusijos įtaką atsveriančių Vakarų investuotojų į Baltijos šalių energetikos sektorių, neveikė rinkos priemonės, sąlygos minėtiems geopolitiniams tikslams realizuoti buvo ypač palankios. Intencijų taip elgtis taip pat buvo, tačiau šiame kontekste galima išskirti du aiškius etapus¹⁷.

Pirmasis etapas apimtų 1991–1999 m., kai Rusijos vyriausybės įtaka energetikos sektoriui ir jo kontrolė mažėjo, valstybinės energetikos monopolijos buvo skaldomos į mažesnes bendroves ir privatizuojamos. Nepaisant to, Rusijos vyriausybė išlaikė įtaką naftos tranzito ir eksporto bendrovei „Transneft“, dalinę dujų gavybos, tranzito ir eksporto bendrovės „Gazprom“ ir naftos gavybos bendrovės „Rosneft“ kontrolę. Šių bendrovių padedama Rusijos vyriausybė ir siekė paveikti politinius procesus Baltijos valstybėse, perimti energetikos infrastruktūrą: manipuliuojant tiekimo apimtimis ir kaina, buvo siekiama gilinti integraciją su Rusija. Tiesa, dėl tuo metu buvusios distancijos tarp vyriausybės ir energetikos bendrovių, taip pat dėl jų įvairovės ir tarpusavio konkurencijos Kremliaus sėkmė naudojant tas bendroves kaip „politikos ambasadores“ Baltijos šalyse buvo ribota.

Geoenergetinio poveikio priemonių svarba sustiprėjo V. Putinui tapus Rusijos prezidentu ir jam pradėjus stiprinti ryšius tarp Kremliaus ir energetikos bendrovių. Skirtingai nei B. Jelcino prezidentavimo metu, energetikos sektorių imta konsoliduoti, kartu stiprinant valstybės įtaką jo valdymui. Tai buvo daroma energetikos bendrovėse didinant valstybės dalį, prijungiant prie jų privačias bendroves ir galų gale valstybei priklausančias energetikos įmones verčiant monopolijomis. Taikyti įvairūs metodai, t. y. ne tik ekonominės priemonės ir mechanizmai, – naudotasi teisėsaugos institucijomis, keista teisinė bazė. Trumpai tariant, V. Putinas kūrė „nacionalinius čempio-

¹⁷ Česnakas G., „Energetinis saugumas Baltijos – Juodosios jūros regione: nesaugumo ištakos ir poveikis valstybėms“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga* 10, 2012, p. 152–162.

nus“ – vertikaliai integruotas energetikos bendrovės, kurių prioritetas būtų parama vyriausybės vykdomos politikos tikslų įgyvendinimui, o ne ekonominė nauda¹⁸. Pats V. Putinas 1999 m. yra deklaravęs, kad valstybės institucijoms būtina reguliuoti energetikos bendrovių veiklą (gavybą, eksportą ir importą), siekiant valstybės įtakos plėtros ir geopolitinių tikslų¹⁹. Būtent nuo tada ir galima fiksuoti intensyvejančių energijos išteklių naudojimą posovietinės erdvės valstybėse (įskaitant Baltijos šalis), siekiant Rusijai naudingų geopolitinių tikslų²⁰.

Rusijos taikomas geoenergetinio poveikio priemonės galima skirstyti į negatyvias (baudžiamąsias) ir pozityvias. Pavyzdžiui, Lietuvai, kaip itin kritiškai su Kremliumi susijusio kapitalo įmonių atžvilgiu nusiteikusiai šaliai, Maskva ilgą laiką taikė negatyvias poveikio priemones. Pirmiausia – faktiškai aukštesnes gamtinių dujų kainas, palyginti su kitomis regiono valstybėmis. Gamtinių dujų pardavimo kaina Lietuvai būdavo didesnė nei Vokietijai, nors ši yra geografiškai labiau nutolusi nuo gamtinių dujų telkinių Rusijoje²¹. Latvijai gamtinės dujos buvo parduodamos su didelėmis nuolaidomis ne tik dėl ten esančios gamtinių dujų saugyklos, kurią valdė „Gazpromas“, bet ir dėl nuosaikesnės pozicijos ES Trečiojo energetikos paketo įgyvendinimo atžvilgiu, Rusijos kapitalo svorio jos strateginėse

¹⁸ Goldman M. I., *Petrostate: Putin, Power, and the New Russia*, Oxford University Press, 2010, p. 98–99.

¹⁹ Putin V. V., „Mineral Natural Resources in the Strategy of Development of the Russian Economy“, cituota iš Balzer H., „Vladimir Putin’s Academic Writings and Russian Natural Resource Policy“, *Problems of Post-Communism* 1 (53), 2006, p. 48–54.

²⁰ Pavyzdžiui, 2005 m. Rusijos parlamento žemieji rūmai kreipėsi į Ministrą Pirmininką dėl gamtinių dujų kainos NVS valstybėms ir Baltijos šalims pakėlimo, išskyrus Baltarusiją. Gamtinių dujų kaina nuo 2006 m., kai siekė 32 proc. gamtinių dujų kainos prie Vokietijos sienos lygį, 2012 m. pasiekė beveik 100 proc., t. y. susivienodino. O štai dujų kaina 2012 m. Baltarusijai siekė 39 proc. dujų kainos prie Vokietijos sienos lygio, nors ir išaugo nuo 2006 m., kai siekė vos 15,8 proc. lygio.

²¹ Pavyzdžiui, 2012 m. pirmajame ketvirtyje didmeninė Rusijos tiekiamų gamtinių dujų kaina prie sienos Lietuvoje siekė 38,7 Eur/MWh, Vokietijoje – 27,7 Eur/MWh, Vengrijoje – 30,1 Eur/MWh, o Slovakijoje – 31 Eur/MWh. Žr. European Commission, Quarterly Report on European Gas Markets 1Q, <<https://ec.europa.eu/energy/en/data-analysis/market-analysis>>, 2017 08 09.

įmonėse ir pan.²² Tiesa, 2002 m. naftos tiekimas buvo sustabdytas ir Ventspilio uostui, nes naftos terminalo valdymas jame neatitiko suinteresuotoms Rusijos bendrovėms, siejamoms su Kremliumi. 2007 m. naftos tranzitas per Estiją buvo sustabdytas po to, kai Talino savivaldybė priėmė sprendimą perkelti sovietinį Antrojo pasaulinio karo paminklą. NS2 projektą galima laikyti panašaus pobūdžio: šis, kaip ir kiti Rusijos plėtojami alternatyvūs dujų tranzito maršrutų per Turkiją ir Juodąją jūrą projektai²³, skirtas aplenkti Ukrainos gamtinių dujų tranzito sistemą ir taip išvengti tranzito mokesčio Ukrainai, eliminuoti ją iš dujų tiekimo Europai sistemos.

Pozityvių poveikio priemonių, Rusijos taikomų energetikos sektoriui, galima aptikti Suomijoje bei Vengrijoje. Šiose valstybėse vystant AE projektus, Rusijos valstybinė korporacija „Rosatom“ bendradarbiavo tiekiant branduolinius reaktorius, finansinės Rusijos institucijos teikė paskolas projektams įgyvendinti. Tai sudarė sąlygas Kremliui palaikyti glaudesnius ekonominis ir politinius ryšius su ES šalimis diplomatinės ir ekonominės izoliacijos sąlygomis po agresijos Ukrainoje. Tos šalys atsakydamos skatino nuosaikesnę politiką Rusijos atžvilgiu.

2. Rusijos geoenergetinio poveikio priemonių naudojimas Baltijos regione

2.1. Priklausymo IPS/UPS sinchroninei zonai problematika

Lietuva, Latvija ir Estija yra vienintelės ES narės, kurių elektros sistemos tebedirba sinchroniniu režimu su Rusijos *de facto* valdoma

²² Pavyzdžiui, 2014 m. trečiajame ir ketvirtajame ketvirčiuose didmeninė Rusijos tiekiamų gamtinių dujų kaina prie sienos Lietuvoje siekė 35,2 Eur/MWh, Latvijoje – 28,86 Eur/MWh, o Estijoje – 31,32 Eur/MWh. Žr. European Commission, Quaterly Report on European Gas Markets 2014 3Q and 4Q, <<https://ec.europa.eu/energy/en/data-analysis/market-analysis>>, 2017 08 09.

²³ Greta veikiančio „Žydrjo srauto“ dujotiekio Rusijos tiesiamas Turkijos srovės dujotiekis leis padidinti eksportą 31 mlrd. m³ per metus.

IPS/UPS sistema. Lenkija, Vengrija, Čekija ir Slovakija šią sistemą paliko paskutiniame XX a. dešimtmetyje, o Rumunija ir Bulgarija – 2004 m. Alternatyviai kontinentinės Europos tinklų sistemai priklauso ir Turkija, o Ukraina ir Moldova dėl prisijungimo prie šios sistemos yra toliau pažengusios nei Baltijos valstybės (žr. 1 lentelę.).

1 lentelė. *Kontinentinio Europos tinklo plėtra*

Metai	Plėtros rezultatas ir prisijungusios valstybės
1951–1958	KET įkuria Austrija, Belgija, Prancūzija, Vakarų Vokietija, Italija, Liuksemburgas, Olandija ir Šveicarija
1987	Prie KET prisijungia Portugalija, Ispanija, Jugoslavija, Graikija ir Albanija
1995	Nuo IPS/UPS atsyla ir prie KET prisijungia Lenkija, Čekija, Slovakija ir Vengrija
2004	Nuo IPS/UPS atsyla ir prie KET prisijungia Rumunija ir Bulgarija
2013	Prie KET prisijungia Turkija

Šaltinis. Litgrid²⁴ duomenys.

Baltijos valstybių priklausymas IPS/UPS sistemai yra problemiškas dėl dviejų politinio pobūdžio priežasčių. Pirmoji iš jų yra labiau simbolinė, susijusi su Baltijos šalių integracijos į Vakarų užbaigimu: Lietuvos, Latvijos ir Estijos priklausymas posovietinei elektros sistemai reiškia, kad Baltijos valstybės nėra visapusiškai integruotos į euroatlantinę erdvę, nepaisant institucinės, politinės ir jau kurį laiką stiprėjančios infrastruktūrinės (jungtys) bei rinkų (veikimas pagal „Nord Pool Spot“ taisyklės) integracijos. Antroji yra praktinė, susijusi su išlikusia skirtimi tarp energetikos politikos formavimo ir elektros energijos sektoriaus valdymo. Nors energetikos politiką Baltijos valstybėse formuoja tiek nacionaliniai sprendimai, tiek

²⁴ Litgrid, *Elektros sistemų sinchronizacija*, Vilnius: Litgrid, p. 6.

teisiškai privalomos ES bendrosios energetikos politikos nuostatos, kasdienis elektros sistemos veikimas labai daug priklauso nuo centralizuoto Rusijos valdymo²⁵. Tai gali lemti tokius sprendimus kaip „netikėtas“ tam tikrų linijų remontas, mokesčio už sisteminės paslaugas įvedimas arba sistemos „užžiedinimas“ Rusijos ir Baltarusijos teritorijoje, paliekant galimybę Baltijos šalis bet kada atjungti nuo sistemos (plačiau – 3.3 dalyje). Jei šie sprendimai nebūtų derinami su BV, jie galėtų sąlygoti rimtus elektros energijos tiekimo sutrikimus Baltijos šalyse ar visišką jų elektros sistemų išjungimą. Tai be jokios abejonės turėtų ne tik ekonominių, bet ir socialinių bei politinių padarinių.

Be politinių, Baltijos valstybių elektros sistemų darbas IPS/UPS sistemoje sąlygoja ir kitokio pobūdžio problemas. Žvelgiant per teisinę prizmę, problemų kyla ne dėl konkrečių sąlygų, numatančių Baltijos valstybių įsitraukimą į IPS/UPS sistemą ir veiklą joje, o dėl silpnos teisinės bazės pačioje sistemoje. Synchroninis Baltijos valstybių elektros sistemų darbas IPS/UPS yra reglamentuotas glaustu BRELL susitarimu, pasirašytu ne Baltarusijos, Rusijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos, o jose veikiančių elektros perdavimo sistemos operatorių (t. y. įmonių). Nors šiuo susitarimu Baltijos valstybės ir integravo savo elektros sistemas į Nepriklausomų Valstybių Sandraugos administruojamą sinchroninę zoną, jos kartu išliko atsiribojusios nuo bet kokie kontakto su NVS, kaip „postsovietine Rytų organizacija“²⁶. Tokiomis aplinkybėmis įsipareigojimas bendradarbiauti su Rusijos ir Baltarusijos elektros sistemų operatoriais negali būti vertinamas kaip ypač patikimas²⁷.

²⁵ Kadisa S. et al., „Challenges for the Baltic Power System connecting Synchronously to Continental European Network“, *Electric Power Systems Research* 140, 2016, p. 54–64.

²⁶ Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, Konstitucinis aktas dėl Lietuvos nesusijungimo į postsovietines rytų sąjungas, <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.17D48EFB7EA2>>, 2017 08 18.

²⁷ Соглашение о параллельной работе энергосистем Беларуси, России, Эстонии, Латвии, Литвы (БРЭЛЛ), <<http://so-ups.ru/index.php?id=brell>>, 2017 09 05.

Teisinio reguliavimo problema pasireiškia ir dėl riboto IPS/UPS sistemą koordinuojančios NVS Elektros energijos tarybos mandato. Ši institucija priima sprendimus dėl bendrų techninių standartų ar kitų sklandžiam sistemos funkcionavimui būtinų klausimų, tačiau tie sprendimai yra rekomendacinio pobūdžio ir neįpareigoja sistemoje veikiančių valstybių jų laikytis. Be to, nėra ginčų sprendimo mechanizmo, vadinasi, sistemoje veikiančios valstybės negali spręsti nesutarimų kitaip nei dvišalėmis derybomis. Apibendrinant – Baltijos valstybių elektros sistemos yra integruotos į tokią sinchroninę zoną, kurioje jų atstovai negali daryti poveikio tiesioginiam jos administravimui ir neturi jokių papildomų teisinių svertų ginti savo nacionalinius interesus iš anksto apibrėžtuose ginčų sprendimų mechanizmuose.

Silpną IPS/UPS sistemos teisinę bazę atsveria centralizuota techninė jos kontrolė, kuri taip pat yra nenaudinga Baltijos šalims. Nors sistemos administravimas ir yra perleistas NVS Elektros energijos tarybai, jos valdymas sutelktas išimtinai Rusijos rankose. Praktiškai tai reiškia, kad Rusijoje įsikūrusi dispečerinė yra atsakinga už elektros sistemos dažnio palaikymą visoje IPS/UPS sistemoje, įskaitant ir Baltijos šalis²⁸. Kitaip tariant, Baltijos valstybių elektros sistemų funkcionalumui realiai įtaką gali daryti ne tik elektros sistemos perdavimo operatorių priimami sprendimai, bet ir Rusijos valdžia – jei tik turėtų tam politinės motyvacijos.

2.2. Kaliningrado ir Astravo atominų elektrinių projektai

Valstybinės bendrovės „Rosatom“ dukterinės įmonės yra atsakingos už dviejų branduolinės energetikos projektų įgyvendinimą Lietuvos

²⁸ Häger U., Rehtanz C., Voropai N., *Monitoring, Control and Protection of Interconnected Power Systems*, London and New York: Springer, 2014, p. 7, 83.

pasienyje. Kaliningrade, vos už 12 km nuo Lietuvos sienos, pagal pirminį planą jau turėjo pradėti veikti vadinamoji „Baltijos AE“, tačiau 2010 m. pradėtos²⁹ branduolinės jėgainės statybos nuo 2014 m. yra formaliai laikinai sustabdytos. O štai Astravo AE Baltarusijoje statoma 25 km atstumu nuo Lietuvos sienos ir 50 km nuo Vilniaus ir ją planuojama pradėti eksploatuoti 2020 m.³⁰ Nors Rusija šiuos projektus vadina komerciniais, akivaizdu, kad jie padeda įgyvendinti gerokai platesnius Rusijos strateginius interesus tiek Baltarusijoje, tiek visame Baltijos jūros regione.

Maskvos įtaką Baltarusijos politiniams ir ekonominiams procesams Astravo AE projektas stiprina bent trimis požūriais. Pirma, Rusijos teikiamos paskolos dengia 90 proc. Astravo AE statybos išlaidų (jos gali siekti nuo 5 iki 22 mlrd. Jungtinių Amerikos Valstijų dolerių³¹). Antra, susitarimas tiekti branduolinio kuro rinkles jėgainei tik iš „Rosatom“ dukterinės bendrovės „TVEL“ papildomai susaisto Baltarusiją ir iš esmės užkerta kelią energijos gamybos diversifikacijai. Trečia, išskirtinai vien Rusijos „ekspertinė parama“ faktiškai eliminuoja vietos ekspertų dalyvavimą jėgainės valdymo procesuose bent jau trumpuoju laikotarpiu. Lietuvai ne mažiau svarbu tai, jog Astravo ir Kaliningrado AE padėjo Rusijai diskredituoti tokius strateginius projektus kaip Visagino AE. Tai, kad tarp minėtų projektų yra ryšys, įrodo atidesnė chronologinė įvykių analizė, pateikta 2-oje lentelėje.

²⁹ Minimu laikotarpiu pradėta ruošti statybos aikštelė, pirmasis betonas išlietas 2012 m. vasario 24 d.

³⁰ Delfi.lt, „Rosatom: Astravo AE veiklos pradžia atidedama iki 2020-ųjų vasaros“, <<https://www.delfi.lt/verslas/energetika/rosatom-astravo-ae-veiklos-pradzia-atidedama-iki-2020-uju-vasaros.d?id=75300553>>, 2017 11 02.

³¹ Dvorsky G., „The First Nuclear Power Plant in Belarus Is a Dangerous Fiasco“, <<https://gizmodo.com/the-first-nuclear-power-plant-in-belarus-is-a-dangerous-1785024428>>, 2017 11 02.

2 lentelė. *Visagino AE, Astravo AE ir Baltijos AE projektų įgyvendinimo eiga*

Visagino AE	Astravo AE	Baltijos AE
2006 m. kovas – Baltijos valstybių energetikos bendrovės sutaria atlikti galimybių studiją dėl naujos AE regione	2006 m. liepa – svarstoma įtraukti branduolinę energetiką į Energetikos vystymo planą	2007 m. – statyti naują atominę elektrinę rekomenduojama Karaliaučiaus regioninio vystymo programoje
2006 m. gruodis – pradedama gryninti naujosios AE koncepcija	2007 m. rugsėjis – branduolinė energetika įtraukiama į Energetinio saugumo koncepciją	
2007 m. sausis – naujoji AE įtraukiama į Lietuvos nacionalinę energetikos strategiją	2007 m. lapkritis–gruodis – pradedami parengiamieji darbai, renkama vieta AE statyboms	
2007 m. liepa – priimamas Lietuvos Respublikos branduolinės (atominės) energetikos įstatymas	2008 m. liepa – priimamas Branduolinės energetikos įstatymas	2008 m. balandis – pasirašoma sutartis tarp „Rosatom“ ir Karaliaučiaus srities
2008 m. rugpjūtis – parengta poveikio aplinkai vertinimo ataskaita	2008 m. gruodis – statybų aikštelė prie Astravo skelbiama prioritetine	2009 m. rugsėjis – statybos patvirtinamos V. Putino dekretu
2010 m. balandis–gegužė – gauti pirminiai potencialių strateginių investuotojų pasiūlymai, parengiamas AE statybvietės detalusis planas	2011 m. rugsėjis – statybvietė prie Astravo patvirtinama A. Lukašenkos dekretu	2010 m. vasaris – pradedama tvarkyti statybų aikštelė
2011 m. liepa – Japonijos bendrovė „Hitachi“ pasirenkama strateginiu investuotoju	2011 m. spalį–lapkritis – pasirašomas preliminarus kontraktas su „Atomstroyexport“, užsitikrinamas Rusijos finansavimas	2011 m. lapkritis – išduodama licencija pirmojo reaktoriaus statybai

2 lentelė (tęsinys). *Visagino AE, Astravo AE ir Baltijos AE projektų įgyvendinimo eiga*

Visagino AE	Astravo AE	Baltijos AE
2011 m. gruodis – Lenkijos energetikos bendrovė „PGE“ stabdo savo dalyvavimą VAE projekte	2013 m. lapkritis – pradedami Astravo AE pamatų betonavimo darbai	2012 m. vasaris – pradedami pamatų betonavimo darbai
2012 m. spalio – Lietuvoje vyksta patariamasis referendumas dėl Visagino AE statybų		2013 m. birželis – projekto įgyvendinimas stabdomas, tačiau nenutraukiamas

Šaltinis. Baltarusijos Respublikos nepaprastųjų situacijų ministerija³², S. Tretiakovich ir P. Speransky³³ ir VAE SPB ir World Nuclear Association^{34, 35}

Kita svarbi Astravo AE projekto poveikio Baltijos šalims kryptis susijusi su šių šalių integracijos į Vakarų Europos energetikos sistemas stabdymu³⁶. Šiame kontekste siekiama sutrukdyti išnaudoti tarpvalstybines elektros jungtis Lietuva–Lenkija („LitPol link“), Lietuva–Švedija („NordBalt“) ir Estija–Suomija („Estlink 1 ir 2“) pagal

³² Ministry of Emergency Situations of the Republic of Belarus, „General Information about the Construction of the Belarusian Nuclear Power Plant“, <<http://www.gosatomnadzor.gov.by/index.php/en/safety-of-belarus-npp/general-information-about-construction-of-belarus-npp>>, 2017 06 15.

³³ Tretiakovich S., Speransky P., „Safety Review of the Belarusian Nuclear Power Plant Design“, IAEA Technical Meeting TM-46995: Engineering Responsibility and the Design Authority Concept for the Review of New Nuclear Power Plant Designs, Istanbul, Turkey, November 3–5, 2014“, <https://www.iaea.org/NuclearPower/Downloadable/Meetings/2014/2014-11-3-11-5-TM-NPE/12_Tretiakovich_Speransky_BLR.pdf>, 2017 06 18.

³⁴ „Nuclear Power in Russia“, <<http://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-o-s/russia-nuclear-power.aspx>>, 2017 12 27.

³⁵ „Visagino atominė elektrinė, Projekto eiga“, <<http://www.vae.lt/lt/projektas/projekto-eiga>>, 2017 07 20.

³⁶ Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas, *Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas*, Vilnius: Valstybės saugumo departamentas, 2015, p. 9, 15, 16.

jų pirminę paskirtį – elektros mainams tarp ES šalių. Neturint galimybės vilkinti pačias jungčių statybas (nes darbai užbaigti), dabar siekiama tas jungtis išnaudoti elektros energijos eksportui į Vakarų iš Rusijos ir Baltarusijos. Akivaizdu, kad Baltijos valstybės su ES parama į Baltijos šalis su Vakarais jungiančias jungtis investavo siekdamos prekiauti energija su Skandinavijos ir Vakarų Europos šalimis, o ne teikti elektros „tranzito“ paslaugas Rusijai ir Baltarusijai. Jeigu minėtos tarpvalstybinės jungtys būtų apkrautos būtent Astravo AE pagamintos elektros tranzitu į Vakarų ir Šiaurės Europą, tai ne stiprintų, o apribotų Baltijos valstybių prekybos elektra su Vakarais galimybes (o tai reiškia, kad lėtintų ir sinchronizavimo su KET procesą) ir kartu stiprintų priklausomybę nuo rusiškos elektros energijos tiekimo. Jau nekalbant apie tai, kad Baltarusijai ir Rusijai išsprendus AE gaminamos elektros eksporto į Vakarų klausimą, nesaugių objektų statybos stabdymas dar labiau apsunktų, liktų dar mažiau laiko pasiręngti galimiems incidentams ir pan.

Astravo AE projektas ne tik padeda Rusijai kovoti su Baltijos valstybių energetine nepriklausomybe, bet ir sukuria prielaidas politinei konfrontacijai Baltijos jūros regione. Astravo AE gali būti naudojama kaip priedanga dislokuoti papildomus karinius pajėgumus prie pat NATO sienos: 2016 m. pabaigoje prie Astravo AE įrengta nauja karinė bazė, kurioje, remiantis oficialiais Baltarusijos pareigūnų pareiškimais, dislokuotas bataliono dydžio karinis vienetas branduolinės jėgainės ir branduolinio kuro tiekimo saugumui užtikrinti³⁷. Šis karinis vienetas apmokytas Rusijoje, numatyta galimybė jį atieityje netgi sustiprinti. Tais pačiais motyvais remiantis stiprinama ir Baltarusijos priešlėktuvinė gynyba.

Taigi, greta jau minėtų argumentų, tarptautinės teisės pažeidimai, incidentų periodiškumas statybų metu, politiniai (o ne ekspertiniai)

³⁷ Charter97, „На БелАЭС прибыли спец войска“, <<https://charter97.org/ru/news/2017/2/23/241766/>>, 2017 05 10.

sprendimai dėl aikštelės vietos pasirinkimo³⁸, įrangos bei montavimo darbų, kaip ir realios statybų darbų priežiūros nebuvimas³⁹ provokuoja Lietuvą priešintis Astravo AE ir burti šį tikslą palaikančią tarptautinę bendruomenę. Tačiau Baltarusijos politinė komunikacija, ekonominis svoris (eksporto apimtys) ir ypač siūlymai aprūpinti ES šalis pigia Astravo AE pagaminta elektra kai kuriuos Lietuvos kaimynus skatina „išlikti santūrius“, nepaisant visų minėtų aplinkybių.

Pavyzdžiui, Latvija nuosaikesnės pozicijos laikosi siekdama padidinti baltarusiškų krovinių srautą per savo teritoriją⁴⁰, o Europos Komisija (EK), nelinkusi bloginti santykių su Rusija, atominį jėgainių atžvilgiu apsiriboja reikalavimais dėl vadinamųjų „streso“ testų įgyvendinimo⁴¹. Rusijos stipriai veikiama Tarptautinė atominės energetikos agentūra TATENA neturi mandato savarankiškai ir kritiškai vertinti branduolinės energetikos projektus, be to, jai trūksta priemonių incidentams tirti ar pažeidėjams bausti. Nors statybų metu jau būta bent 10 incidentų⁴², o Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste (Espoo) ir Orhuso konvencijos įgyvendinimo komitetai yra teikę savo įžvalgas dėl galimų tarptautinės teisės pažeidimų (plačiau apie tai – 3.1 dalyje), tenka pripažinti, kad ši Kremliaus neigiamo poveikio priemonė išlieka pakankamai efektyvi.

³⁸ Baltarusijos mokslų akademija 1993 m. konstatavo, kad statybų aikštelė prie Astravo miesto yra viena blogiausių vietų naujai atominei elektrinei statyti. Žr. Naviny, *Ученый: на площадке БелАЭС ничего более ответственного, чем свинокомплекс, возводить нельзя*, <<http://naviny.by/new/20170131/1485873043-uchenyy-na-ploshchadke-belaes-nichego-bolee-otvetstvennogo-chem>>, 2017 09 12.

³⁹ Astravo AE statybų priežiūrą įgyvendina Baltarusijos reguliatorius, kurio ekspertai rengiami Rusijoje.

⁴⁰ Rail Freight, *Latvia eyes Strategic Position on Eurasian Rail Freight Corridor*, <<https://www.railfreight.com/corridors/2017/10/18/latvia-eyes-strategic-position-on-eurasian-rail-freight-corridor/>>, 2017 10 20.

⁴¹ Staselis R., „Šeščovič: banning Imports of Nuclear Power would not be an Effective Leverage“, <<http://ryst1966.livejournal.com/179875.html>>, 2017 09 25.

⁴² Charter97, *Deputy Minister of Energy: 10 Accidents Happened at NPP, 3 Dead*, <<https://charter97.org/en/news/2016/9/15/222688/>>, 2017 08 09.

2.3. „Gazproma“ siekiai: status quo regione, „Nord Stream 2“ Baltijoje ir SGD terminalai Rusijoje

Per pastaruosius penkerius metus situacija Baltijos šalių dujų sektoriuje gerokai pasikeitė: tai sąlygojo tiek struktūriniai pokyčiai pačioje regiono valstybėse, tiek 2012 m. rugpjūtį EK pradėtas tyrimas prieš „Gazpromą“ dėl piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi VRE šalių dujų rinkoje. 2015 m. balandį baigusi tyrimą EK konstatavo, kad, „vykdydamas bendrą strategiją, kuria siekiama suskaidyti VRE šalių dujų rinkas, pavyzdžiui, mažinant klientų gebėjimą perparduoti dujas į kitas valstybes, „Gazpromas“ pažeidė ES antimonopolines taisykles“⁴³. EK taip pat konstatavo, kad kai kurioms valstybėms „Gazpromas“ galėjo būti nustatęs nesąžiningą kainą⁴⁴.

2015 m. prasidėjusių EK ir „Gazproma“ derybų dėl galimos 8 mlrd. Eur baudos kontekste „Gazpromas“ pasiūlė tam tikrus pakeitimus, kurie padėtų sukurti palankesnes sąlygas vartotojams. Pavyzdžiui, pasiūlyta atsisakyti geografinių pardavimo apribojimų (tai leistų importuotojams perparduoti dujas kitoms valstybėms – atsirastų mainų ir bent dalinio diversifikavimo galimybė), VRE šalims siūlyta galimybė keisti dujų pristatymo taškus (pasirenkant iš penkių importo taškų), į dujų kainų apskaičiavimo formulę įtraukti biržos (angl. *hub*) indeksus, o pačią prekybą vykdyti aukcionų būdu.

Kita vertus, kiekvienai minėtai „nuolaidai“ sugalvotos išlygos: pakeisti dujų pristatymo taškus būtų galima tik turint ilgalaikius kontraktus (bent dvejiems metams), be to, nustatyti dideli tokių veiksmų aptarnavimo mokesčiai, dujų kainas pasiūlyta peržiūrėti tik kartą per dvejus metus ir tik turint ketverių metų kontraktą ir pan.⁴⁵ „Gazpro-

⁴³ Europos Komisijos – pranešimas spaudai. Antimonopoliniai klausimai. Komisija teikia prieštaravimo pareiškimą bendrovei „Gazprom“ dėl įtariamo piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi Vidurio ir Rytų Europos dujų tiekimo rinkose, <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4828_lt.htm>, 2017 12 28.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

mas“ neatsisakė ilgalaikių dvišalių susitarimų praktikos – atvirkščiai, kai kurių sąlygų švelninimą susiejo būtent su metinių susitarimų sudarymu. Lietuvos ir Lenkijos požiūriu, „Gazprom“ siūlymai Komisijai iš esmės nemažintų Rusijos įtakos ES, nekompensuotų patirtų nuostolių ir apskritai nebūtų aktualūs toms valstybėms, kurios savo pastangomis diversifikavo tiekimą, įsirengdamos SGD terminalus ir nesiekia ilgalaikių susitarimų su „Gazpromu“⁴⁶. Paties aukcionus vykdančio „Gazprom Export“ teigimu, aukcionų mechanizmas tik „natūraliai papildė egzistuojančią ilgalaikių sutarčių sistemą“⁴⁷. Taigi, nepaisant kai kurių kosmetinių pakeitimų, faktiškai „Gazpromas“ tik sukūrė iliuziją, kad liberalizuoja prekybą ir didina lankstumą. Realiai norima nekeisti *status quo*: išlaikyti ilgalaikes sutartis⁴⁸, dujomis prekiauti per tarpininkus⁴⁹, gamtinių dujų kainą toliau siejant su naftos kaina, ir pan.

Kitas Rusijos tikslas – išvengti gamtinių dujų tranzito (pirmiausia – per Ukrainą po 2019 m., t. y. pasibaigus Rusijos ir Ukrainos tranzito sutarčiai). Tam aktyviai plėtojamas NS2 projektas, kurio tikslas – padvigubinti gamtinių dujų eksportą į Vakarų Europą (iki

⁴⁶ Pavyzdžiui, importo taškų pakeitimas nesukuria galimybės diversifikuoti importą, nes trūksta infrastruktūros tarp Baltijos šalių ir Lenkijos. Kalbant apie susitarimų dėl dujų tiekimo skaidrinimą, 2015–2016 m. surengti tik trys prekybos dujomis aukcionai, kurių metu bendrai buvo parduota tik 3,62 mlrd. m³ gamtinių dujų, o tik 2016 m. „Gazprom“ gamtinių dujų eksportas į ES buvo 43 kartus didesnis. Žr. Lietuvos Respublikos energetikos ministerija, „Gazprom“ įsipareigojimai neužkerta kelio piktnaudžiavimui, <<http://enmin.lrv.lt/lt/naujienos/gazprom-isipareigojimai-neuzkerta-kelio-piktnaudziavimui>>, 2018 12 28.

⁴⁷ Gazprom Export, „Gas Auction“, <http://www.gazpromexport.ru/en/strategy/gas_auction/>, 2018 12 28.

⁴⁸ 2017 m. Kroatija pasirašė ilgalaikę 10 metų sutartį su „Gazpromu“, Austrijos energetikos bendrovės sutartis su „Gazpromu“ turi iki 2027 m., Bulgarijos iki 2022 m., Čekijos iki 2035 m., Suomijos iki 2031 m., Prancūzijos iki 2031 m., Vokietijos iki 2035 m., Graikijos iki 2026 m. (sudaryta 2014 m.). 2017 m. Vengrija pasirašė tarpusavio bendradarbiavimo memorandumą dėl dujų tiekimo. Italija sudarė sutartį 2016 m., Rumunija turi sutartį iki 2030 m. Žr. Gazprom, „Europe“, <<http://www.gazprom.com/about/marketing/europe/>>, 2018 12 28, ir Gazprom Export, „Foreign Partners“, <<http://www.gazpromexport.ru/en/partners/>>, 2017 12 28.

⁴⁹ Pavyzdžiui, Lietuvos atveju 2017 m. gruodį sutartis pasirašyta ne su dujų vartotoja akcine bendrove „Achema“, bet su Vokietijoje registruota dukterine įmone uždarąja akcine bendrove „Achema Gas Trade“.

110 mlrd. m³ per metus). Verta pažymėti, kad nuo sprendimo statyti NS1 (2004 m.) spėjo pasikeisti geopolitinė situacija Europoje: prie ES prisijungė VRE valstybių grupė, mažosios valstybės ES įgijo realių sprendimo priėmimo svertų, įvyko Rusijos invazija į Ukrainą ir Krymo aneksija, išibėgėjo Europos energetikos sąjungos kūrimo procesas. Be to, keitėsi ir teisinė aplinka – įsigaliojo ES Trečiasis energetikos paketas, skatinantis konkurenciją ir monopolijų energetikoje naikinimą. Kito ir vartotojų įpročiai: sparčiai populiarėjo energijos iš atsinaujinančių energijos išteklių gamyba ir vartojimas – tai turėjo stabdyti stambias didžiųjų energetikos bendrovių investicijas į iškastinio kuro infrastruktūrą. Dėl šių aplinkybių atrodė, kad bus sunkiau vienašališkai įgyvendinti milžiniškus dujotiekių tiesimo projektus, ypač ignoruojančius VRE regiono valstybių interesus. Vis dėlto šios viltys nepasiteisino: 2015 m. birželį pasirašytas „Gazprom“ ir dar keturių Europos (Nyderlandų, Vokietijos, Austrijos ir Prancūzijos) bendrovių susitarimas dėl NS2 plėtotės, o 2017 m. balandį penkios bendrovės („Uniper“, „Wintershall“, „Engie“, „OMV“ ir „Royal Dutch Shell“) sudarė susitarimą, pagal kurį Europos bendrovės finansuotų 50 proc. „Gazprom“ valdomo NS2 projekto⁵⁰.

ES narės iš VRE regiono, taip pat kai kurios Vakarų Europos šalys bei Ukraina iš karto atkreipė dėmesį į tai, kad NS2 prieštarauja Europos energetikos sąjungos tikslams, nes dujotiekius nemažina ES priklausomybės nuo Rusijos, bet ją didina: Rusijai 2016 m. teko 39,7 proc. visų į ES importuojamų dujų, o NS2 leistų šią dalį dar padidinti iki 53 proc.⁵¹ „Gazprom“ dujotiekių pajėgumų analizė rodo, kad Rusija turi infrastruktūrą, leidžiančią eksportuoti net iki 254 mlrd. m³ gamtinių dujų dujotiekiais, nors 2016 m. į ES

⁵⁰ Projekto vertė yra apie 9,5 mlrd. Eur, jį užbaigti numatoma 2019–2020 m. Žr. „Nord Stream 2 AG and European Energy Companies sign Financing Agreements“, <<https://www.nord-stream2.com/media-info/news-events/nord-stream-2-ag-and-european-energy-companies-sign-financing-agreements-47/>>, 2017 09 02.

⁵¹ Autorių skaičiavimai atsižvelgiant į dujų suvartojimą Europos Sąjungoje 2016 m.

eksportavo tik 155,54 mlrd. m³ šių dujų⁵². Akivaizdu, kad beveik 100 mlrd. m³ skirtumas tarp pajėgumų ir eksporto kiekių neleidžia ekonomiškai pagrįsti naujų dujotiekių būtinybės. Net Rusijos energetikos strategijoje iki 2035 m. numatoma, kad dujų eksportas turėtų pasiekti 244 mlrd. m³, tačiau į ES ir kitas Europos valstybes numatoma eksportuoti tik 198 mlrd. m³ (2020 m.), vėliau kiekis turėtų mažėti iki 178 mlrd. m³⁵³. Tai rodo, kad ateityje reikės netgi pertvarkyti perteklinę dujotiekių infrastruktūrą – ekonomiškai pagrįsti naujas investicijas apskritai yra neįmanoma.

Dėl minėtų priežasčių „Gazpromo“ plėtojama NS2 sudėtinga vertinti kaip nors kitaip nei kūrimą priemonių, orientuotų į santykių su didžiosiomis ES valstybėmis stiprinimą ir kartu – Vakarų / VRE šalių, ES / JAV (kaip Rusijos dominavimą gamtinių dujų srityje eliminuoti norinčių ir galinčių veikėjų) supriešinimą. NS2 skaldanti poveikį ES vienybei iliustruoja išsiskiriančios šalių narių pozicijos ir nesibaigiančios diskusijos dėl projekto ES Taryboje bei EK. Pavyzdžiui, 2016 m. kovą NS2 oponuojančių ES vyriausybių ir valstybių (Estijos, Čekijos, Kroatijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos, Vengrijos, Rumunijos ir Slovakijos) vadovai kreipėsi į EK vadovą laišku, akcentuodami energetines ir politines grėsmes, kurias ES ir Ukrainai kelia NS2.

Kai kurių ES valstybių pozicija iškart susvyravo: Vengrija paskelbė, kad NS2 ir Turkijos srauto dujotiekius laiko infrastruktūra, didinančia Europos energetinį saugumą⁵⁴, o Čekijos dujų tranzito bendrovės 2017 m. birželį prisidėjo prie Vokietijos ir Austrijos bendrovių laiško EK prezidentui, kuriuo reiškiamą parama NS2 ir įspėjama, kad planuojamos ES derybos su Rusija dėl dujotiekio (gavus

⁵² Vatansever A., „Is Russia building too Many Pipelines? Explaining Russia's Oil and Gas Export Strategy“, *Energy Policy* 108, 2017, p. 1–11.

⁵³ Ten pat, p. 1–11.

⁵⁴ Lovas G., Simon Z., „Hungary commits to Russia Gas Route as Poland looks to U.S.“, <<http://www.worldoil.com/news/2017/7/7/hungary-commits-to-russia-gas-route-as-poland-looks-to-us>>, 2017 09 17.

visų 28 ES valstybių mandata) kenks infrastruktūros plėtrai ateityje⁵⁵. Klausimo neaštrina netgi Švedija ir Suomija – pirmiausia dėl siekio išlaikyti pragmatiškus santykius su Vokietija ir Rusija. Tai jas priešina su Danija, kuri projektui oponuoja remdamasi tiek teisiniais, tiek politiniais bei aplinkosauginiais motyvais⁵⁶.

Minėtų šalių poziciją galima suprasti: kai kurių iš jų (pavyzdžiui, Vokietijos) pramonė yra gana imli energijai, todėl esamomis aplinkybėmis pereinamuoju laikotarpiu (kai anglis keičiamos dujomis) būtent toms šalims gamtinių dujų trūkumas gali būti tikėtinas (tiesa, tai nereiškia, kad problemos neįmanoma išspręsti be NS2 tipo dujotiekių). Tačiau retorika, kad dujotiekis neturi geopolitinių implikacijų, o jo paskirtis esanti išskirtinai komercinė⁵⁷, nėra nei įtikinanti, nei skatinanti pasitikėjimą. Nuvilia ir tai, kad Vokietijos paramos NS2 nemažina nei milžiniški NS2 kaštai (~9 mlrd. Eur), nei teisiniai ginčai dėl Trečiojo energetikos paketo taikymo dujotiekiui, nei Rusijos invazija į Ukrainą bei Krymo aneksija. Atvirkščiai, Vokietija labiausiai stengėsi, kad ES netaikytų Rusijai sankcijų gamtinių dujų sektoriuje (išskyrus Krymą): jų įvedimas galėtų užkirsti kelią NS2 statyboms. Berlynas sugebėjo įtikinti ir Vašingtoną: nors Kongresas ir svarstė įvesti sankcijas trečiųjų valstybių bendrovėms, dirbančioms su Rusijos energetikos bendrovėmis, JAV prezidento pasirašytame įstatyme sankcijų taikymo sritys buvo susiaurintos, o dėl NS2 tik deklaruota, kad JAV prieštarauja dujotiekio plėtrai⁵⁸.

Be NS2, Rusija iki 2017 m. pabaigos taip pat ketino pastatyti suskystintųjų gamtinių dujų terminalą Kaliningrade. Jo pajėgumai

⁵⁵ Reuters, „European Gas Shippers warn Nord Stream 2 talks could deter Investment“, <<https://af.reuters.com/article/africaTech/idAFL8N1JO1GP>>, 2017 09 17.

⁵⁶ Kirk L., Rettman A., „New Danish Law could block Russian Pipeline“, *Euobserver*, <<https://euobserver.com/nordic/139382>>, 2017 10 22.

⁵⁷ Butler N., „Nord Stream 2: A Test of German Power“, <<https://www.ft.com/content/4875c9ff-0868-3798-8f66-4efa667eb5ba>>, 2017 09 12.

⁵⁸ H.R.3364 – Countering America’s Adversaries Through Sanctions Act, 08/02/2017 Became Public Law No: 115-44, <<https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3364/text#toc-HF881C924248D48AC84B172F50F13A34E>>, 2017 09 15.

siektų 2,7 mlrd. m³ per metus, būtų įrengta ir 800 mln. m³ dujų saugykla⁵⁹. Ši infrastruktūra eliminuotų Kaliningrado priklausomybę nuo dujų tranzito per Lietuvą ir Baltarusiją. Dėl to didėtų Rusijos asimetrinė galia Lietuvos, kaip tranzito valstybės, atžvilgiu – gali būti prieita ir prie visai neseniai pasirašytos tranzito sutarties peržiūros ar nutraukimo. Be to, padidinus terminalo importo apimtis, atsivertų galimybė dujas eksportuoti į Baltijos šalis ir net Lenkiją – per šiuo metu statomą Lietuvos ir Lenkijos GIPL dujotieki. Dėl šios priežasties padidėtų konkurencija SGD terminalui Klaipėdoje, potencialiai mažėtų jo panaudojimo galimybės regione, atitinkamai didėtų ir išlaikymo kaštai. Kitaip tariant, Kaliningrado SGD terminalo poveikis vėlgi būtų ne tiek ekonominis, kiek politinis – sukompromituotas energetinę nepriklausomybę garantavęs Klaipėdos SGD terminalas.

Vertinant tikimybę, kad toks planas bus realizuotas, dėmesį reikėtų atkreipti į keletą dalykų. Pirma, patogiausia tai padaryti turint ne tik SGD importo terminalą Kaliningrade, bet ir dujų skystinimo ir SGD eksporto pajėgumus „žemyninėje“ Rusijoje. Šiame kontekste Rusija dar šiek tiek atsilieka nuo kitų gamtinių dujų eksportuotojų: didelė dalis SGD eksporto terminalų yra dar tik suplanuoti ar statomi⁶⁰. Planuojama, kad 6 SGD eksporto terminalai Rusijoje veiks tik 2025 m.⁶¹ Didžioji dalis SGD per minėtus terminalus turėtų būti eksportuojama į Azijos regioną, Baltijos regionui didesnę įtaką galėtų turėti *Baltijos* SGD eksporto terminalas prie Sankt Peterbur-

⁵⁹ Gazprom, „LNG Regasification Terminal in Kaliningrad Region“, <<http://www.gazprom.com/about/production/projects/lng/kaliningrad-terminal/>>, 2017 09 10.

⁶⁰ Iki pat 2017 m. pabaigos Rusija turėjo vienintelį SGD eksporto terminalą Sachalino-2 projekte Tolimuosiuose Rytuose, per kurį nuo 2009 m. gamtines dujas eksportavo į Japoniją ir Pietų Korėją. „Yamal“ SGD eksporto terminalas, kurio pajėgumai siekia 5,5 mln. t (apie 7,6 mlrd. m³), pradėjo veikti 2017 m. pabaigoje, tačiau iki 16,5 mln. t per metus jo eksporto pajėgumai bus išplėsti tik 2019 m. Žr. Yamal LNG, „About the Project“, <<http://yamallng.ru/en/project/about/>>, 2017 12 28.

⁶¹ Tai – „Yamal“ ir Arkties terminalai (šiaurėje), papildomas terminalas Sachaline, Tolimųjų Rytų terminalas (prie Vladivostoko) ir Baltijos terminalas netoli Sankt Peterburgo.

go⁶². Jo idėja svarstoma jau nuo 2004 m., bet dėl ekonomikos krizės 2008–2009 m. buvo atidėta ir atgaivinta tik 2015 m. (kai SGD terminalas pradėjo realiai veikti Klaipėdoje). Baltijos SGD projektas galėtų būti konkurencingas dėl mažų gamtinių dujų kainų Rusijoje, tačiau jo konkurencingumą mažina itin dideli SGD terminalo vystymo kaštai (7,5–15 mlrd. JAV dolerių). Įskaičiavus visas sąnaudas, per jį eksportuojamos SGD sunkiai konkuruotų Europos prekybos rinkose⁶³, todėl net terminalo statybos pabaiga iš 2021 m. buvo nukelta į 2022 metus⁶⁴.

Kita vertus, jei prekybos iš Kaliningrado SGD tikslas būtų išstumti iš SGD rinkos „Independence“ (o ne jo tiekėjus) arba kompromituoti regiono aprūpinimą gamtinėmis dujomis per terminalą Klaipėdoje, į terminalą Kaliningrade gali būti gabenamos „Statoil“, „Cheniere“ ar kitų tiekėjų dujos ir pardavinėjamos dempingo kainomis. Kitaip tariant, skystinimo pajėgumų Rusijoje buvimas Kaliningrado SGD terminalo paleidimui svarbus tik darant prielaidą, kad per jį rinką turi pasiekti būtent „Gazprom“ dujos. Tai būtų teisinga ekonominė prielaida (Rusijos bendrovei naudingiausia pardavinėti „Gazprom“ dujas), tačiau praktiškai nebūtinai bus taip, nes Rusijos režimui yra svarbiau išlaikyti įtaką regione nei „Gazpromui“ – parduoti papildomus dujų kiekius. Todėl SGD terminalas Kaliningrade, kaip Rusijos poveikio priemonė, Baltijos šalims gali būti aktualus ir be atitinkamų skystinimo pajėgumų pačioje Rusijoje.

⁶² Baltijos SGD eksporto terminalo pajėgumai numatomi 10 mln. t (apie 14 mlrd. m³ per metus), ekspertų vertinimu, bus nukreipti į jūrų ir sausumos transporto aprūpinimą dujomis, neatmetant eksporto į kitų regionų rinkas galimybių. Žr. Russian LNG Progress and delay in 2017. The Oxford Institute for Energy Studies, March, 2017, <<https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2017/03/Russian-LNG-%E2%80%93-Progress-and-delay-in-2017-OIES-Energy-Insight.pdf>>, 2017 12 28.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Interfax, Gazprom says launch of Baltic LNG might be Postponed to 2022, <<http://www.interfax.com/newsinf.asp?id=713242>>, 2017 12 28.

3. Baltijos šalių atsako priemonės ir jų įgyvendinimo perspektyvos

3.1. Baltijos valstybių sinchronizacijos su KET būtinybė ir perspektyvos

Astravo AE statybos kontekste Baltarusijoje sparčiai įrengiamos naujos elektros energijos perdavimo linijos, statomi nauji energijos gamybos rezervo pajėgumai. Rusijoje aukštos įtampos perdavimo linijos sujungė šalies pietines ir šiaurines teritorijas Baltijos valstybių kaimynystėje, naujos elektros energijos generavimo jėgainės sparčiai statomos Kaliningrade⁶⁵. Šie darbai sudaro sąlygas desinchronizuoti, t. y. „atjungti“, Baltijos valstybes nuo BRELL sistemos jau po kelių metų. Jei iki to laiko Baltijos šalys neturės galimybių veikti izoliuotu režimu (o tai yra ir viena sinchronizacijos sąlyga), net ir trumpalaikiai (kelių dienų) nuostoliai dėl atjungimo galėtų būti skaičiuojami milijardais⁶⁶. Būtinybė išvengti su elektros energijos pertrūkiais susijusių neigiamų socialinių bei politinių padarinių yra svarbiausias, bet ne vienintelis sinchronizacijos tikslas:

- Baltijos valstybių prisijungimas prie kontinentinio Europos tinklo ypač svarbus politiškai. IPS/UPS sistemos pirmą kartą MIR buvo įkurta 1962 m. ir sujungė tuometines Sovietų Sąjungos respublikas ir Varšuvos pakto nares į vieną bendrą sinchroninę zoną. Atitinkamai, iširus Sovietų Sąjungai, visos į Europos Sąjungą ir NATO įstojusios valstybės (išskyrus Baltijos šalis) šią sistemą paliko, todėl Baltijos valstybėms integracija į KET yra svarbi ir euroatlantinės integracijos kontekste.

⁶⁵ Lockhart R., „Russia to Invest US\$1.56bn in Kaliningrad Power Plants“, *Energo – CEE/FSU Power*, <<https://newsbase.com/topstories/russia-invest-us156bn-kaliningrad-power-plants>>, 2017 09 18.

⁶⁶ Pavyzdžiui, ekspertai skaičiavo, kad elektros sistemos sutrikimas Niujorke 2003 m. kas valandą padarydavo 36 mln. JAV dolerių nuostolį. Žr. Teather D., „Blackout Cost New York \$36m an hour“, *The Guardian*, <<https://www.theguardian.com/business/2003/aug/20/usnews.internationalnews>>, 2017 09 27.

- Veikimas KET sistemoje leistų Baltijos valstybėms naudotis efektyviais interesų gynimo ir ginčų sprendimo mechanizmais. Pavyzdžiui, pagrindinė KET veiklą koordinuojanti institucija yra Europos elektros perdavimo sistemų operatorių sąjunga (ENTSO-E), rengianti sistemos veiklą reglamentuojančius teisės aktus, dar kitaip vadinamus tinklo kodeksais⁶⁷. KET priklausantys elektros perdavimo sistemos operatoriai yra ir daugiašalio susitarimo, kuriame išdėstomi juos siejantys kontraktiniai santykiai, nariai. Tame susitarime numatoma galimybė spręsti nesutarimus dalyvaujant ENTSO-E sistemos valdymo komiteiui arba vadovaujantis Tarptautinių komercijos rūmų nustatytais tarptautinėmis arbitražo taisyklėmis. Ginti savo interesus, jei būtų nepaisoma minėtų taisyklių, Baltijos šalys galėtų ES institucijose, vadovaudamosi ES teise. Veikimo IPS/UPS sistemoje atveju šios galimybės gerokai sumažėja⁶⁸.
- KET sistema valdoma decentralizuotai, todėl Baltijos šalių perdavimo sistemos operatoriai susigrąžintų dažnio palaikymo kontrolę savo geografinėje zonoje. Tam jie privalėtų laikyti tam tikrą elektros generavimo ir perdavimo pajėgumų dalį rezerve, kurio gali prireikti arba tam pačiam operatoriui, arba kitiems sistemoje veikiantiems operatoriams. Kitaip tariant, Baltijos valstybių atsijungimas nuo IPS/UPS sistemos ir prisijungimas prie KET grąžintų sisteminio dažnio kontrolę į jų rankas.
- Apsikeitimui elektra tarp skirtingose sinchroninėse zonose esančių šalių reikalingi nuolatinės / kintamosios srovės keitikliai sudarytų sąlygas efektyviai ir be didesnio tarptautinio pasipriešinimo įgyvendinti Astravo AE pagamintos elektros blokavimą.

⁶⁷ Juos vėliau tvirtina Europos Parlamentas ir Taryba, todėl jie yra teisiškai įpareigojantys.

⁶⁸ Multilateral Agreement on Participation in Regional Security Coordination Initiatives, p. 12, <https://www.entsoe.eu/Documents/SOC%20documents/151210_AS_TOP_07.b_D.2_RSCI%20MLA%20final.pdf>, 2017 10 02.

Apibendrinant – Baltijos valstybėms prisijungimas prie KET reikš: 1) patikimą energetikos sistemų darbą ir saugų elektros perdavimą; 2) tarpusavyje derinamus veiksmus prižiūrint įrenginius ir planuojant tinklo plėtrą; 3) bendras energetikos sistemų valdymo taisykles, vienodai taikomas ir ginamas visoje ES; 4) užtikrintą elektros iš Vakarų Europos sistemų prieinamumą. Sinchronizacijos projektas turi būti baigtas iki 2025 m., tačiau pirmiausia šalys privalo priimti politinį sprendimą dėl sinchronizacijos krypties. Pasiekus principinį Lenkijos pritarimą (jis būtinas, norint atlikti privalomą ENTSO-E tinklo sinchronizacijos sąlygų studiją)⁶⁹, sinchronizacijos su KET idėją kvestionuoti pradėjo Estija⁷⁰, o vėliau papildomas sąlygas ėmė kelti ir Latvija⁷¹. 2017 m. rudenį įsikišus EK, perdavimo sistemos operatoriams (t. y. įmonėms) pavesta atlikti dar vieną sinchronizacijos studiją, kurią užbaigus 2018 m. būtų priimami politiniai sprendimai ir kreipiamasi į ENTSO-E dėl sinchronizacijos sąlygų išdavimo⁷².

Verta pabrėžti, kad net ir atlikus minėtą studiją gali iškilti politinė Kaliningrado asinchroninio veikimo nuo KET, arba kitaip tariant – Kaliningrado aprūpinimo elektros energija saugumo problema. Ją, tikimasi, padės išspręsti atnaujintos derybos tarp ES, Rusijos ir Baltarusijos. Sunkumų gali sudaryti ir tai, kad, preliminariais skaičiavimais, investicijos į Baltijos valstybių infrastruktūrą sinchronizacijos

⁶⁹ The Baltic Course, „Baltics agree on Grid Synchronization via Poland“, <<http://www.baltic-course.com/eng/energy/?doc=129549>>, 2017 09 26.

⁷⁰ Talinas kelia integracijos per Suomiją su Šiaurės šalimis idėją. Tai būtų brangesnis ir abejotinas techninių galimybių prasme variantas: sinchronizacija būtų atliekama per povandeninį kabelį, panašus jungia tik Italiją su Malta.

⁷¹ Ryga reikalauja papildomos jungties su Lenkija, tačiau tam dėl ekonominių ir ekologinių motyvų prieštarauja Varšuva. Plačiau žr. The Baltic Course, „Estonia does not support Synchronization Agreement between Lithuania, Poland“, <<http://www.baltic-course.com/eng/energy/?doc=132941>>, 2017 09 26.

⁷² ENTSO-E, „Synchronisation of the Baltic States: ENTSO-E kicks Off a First Technical Study“, <<https://www.entsoe.eu/news-events/announcements/announcements-archive/Pages/News/Synchronisation-of-the-Baltic-States.aspx>>, 2017 11 02.

su KET projektui įgyvendinti gali siekti ~1 mlrd.⁷³ Šias lėšas (projektai Lietuvoje gali kainuoti ~400 mln. Eur) turės surinkti pačios Baltijos šalys, dalį kaštų, tikimasi, padengs ir ES⁷⁴. ES paramai gauti reikės įtraukti konkrečius projektus į paskutinį šioje finansinėje perspektyvoje prioritetinių jungčių sąrašą ir 2019 m. užsitikrinti paramą iš CEF fondo: ES dokumentuose yra patvirtinta, kad Briuselis ketina finansiškai remti priemones, kurios užtikrintų Baltijos šalių ir Vakarų Europos elektros tinklų sinchroninį susijungimą⁷⁵. Šios investicijos bus galimos tik įvykdžius pirmąją sąlygą – pasiekus Baltijos šalių ir Lenkijos sutarimą dėl projekto.

3.2. Prieštaravimas Astravo AE statybai ir energijos importo į ES rinką ribojimo perspektyvos

2017 m. gruodį Rusijos korporacija „Rosatom“ pranešė, kad baigtas montuoti jau antras Astravo AE bloko reaktoriaus korpusas – 2018 m. į jėgą ein planuojama atgabenti branduolinį kurą. Nors Kaliningrado AE projektas laikinai sustabdytas nuo 2014 m., tam tikri parengiamieji darbai Kaliningrade 2017 m. taip pat atnaujinti – vykdyti mažos vertės pirkimai studijoms atlikti ir pan. Abiem atvejais lieka neišspręsti AE atsiperkamumo klausimai, Rusija aktyviai veikia ir šia kryptimi: per Lenkiją arba Lietuvą siekiama atverti Vakarų Europos rinkas, kurios garantuotų stabilias pajamas AE valdytojams. Jei tai pavyktų, „Rosatom“ greičiausiai nedelsdamas atnaujintų ir konkrečius Kaliningrado AE statybos darbus. Įsibėgėjęs Kaliningrado AE projektas keltų pavojų dėl panašių priežasčių kaip ir Astravo AE:

⁷³ ENTSO-E, The Ten Year Network Development Plan, <<https://www.entsoe.eu/Documents/TYNDP%20documents/TYNDP%202016/projects/TYNDP2016-project-sheets.pdf>>, 2017 09 17.

⁷⁴ Navakas N., „Litgrid“ planuoja 643 mln. Eur investicijas“, <<https://www.vz.lt/energetika/2017/07/12/litgrid-planuoja-643-mln-eur-investicijas>>, 2017 10 20.

⁷⁵ Baltijos valstybių sinchronizacija su KET yra įtraukta į Bendro intereso projektų sąrašą. Žr. European Commission, Projects of Common Interests, <http://ec.europa.eu/energy/infrastructure/transparency_platform/map-viewer/main.html>, 2017 09 14.

a) greičiausiai liktų neatsakyti klausimai dėl AE saugumo bei patikimumo; b) būtų apsunkinti regiono sinchronizacijos su KET procesas bei vidaus generavimo pajėgumų plėtra.

Kalbant apie saugumą, Lietuvos vertinimu, Astravo AE projektas įgyvendinamas skubotai, tinkamai neįvertinus poveikio aplinkai⁷⁶. Tai, kad Baltarusijos valdžia deklaruoja pastatysianti pigiausią atominę elektrinę, Lietuvos nuomone, kelia realią grėsmę gyventojams ir aplinkai: taupoma greičiausiai būtų saugos reikalavimų įgyvendinimo sąskaita. Konkrečiai Lietuvai tai reiškia, kad nelaimės įgėgainėje atveju Vilnių tektų evakuoti, nes jis patenka į artimą apsaugos zoną – pagal TATENA rekomendacijas teritorijose, kurios yra iki 100 km nuo AE, gali reikėti taikyti tokias apsaugos priemonės kaip slėpimasis, jodo profilaktika, evakuacija⁷⁷. Jei taip ir atsitiktų, neabejotinai komplikuočiusi valstybei gyvybiškai svarbių institucijų darbas.

Susirūpinimą dėl poveikio sinchronizacijai sąlygoja tai, kad Baltarusijos vadovybė ilgą laiką tikėjosi, jog sisteminės paslaugos šiai įėgainėi bus teikiamos iš Lietuvos, vadinasi – Lietuvos infrastruktūra, įskaitant jungtis, perdavimo linijas, Kruonio HAE, turėtų būti pritaikytos veikti suderintai su IPS/UPS sistemai priklausančia Astravo AE, o ne su KET. Vien pradėjus derinti Astravo įjungimo į IPS/UPS sistemą procedūras (to dėl sistemos centralizacijos gali pareikalausti sistemos valdymo organai), gali nebebūti kelio atgal: praktiškai naudojant Lietuvos infrastruktūrą baltarusiškai elektrai perduoti ir paskirstyti, naujų vietos generavimo pajėgumų, įskaitant elektros gamybą iš AEI (atsinaujinančių energijos išteklių), plėtra taptų sunkiai įmanoma. Be jų Lietuva negalėtų įrodyti galinti veikti izoliuotu režimu ekstremaliu atveju ir neįgyvendintų pagrindinės prisijungimo prie KET sąlygos.

⁷⁶ Užsienio reikalų ministerijos pareiškimas dėl Baltarusijoje statomos Astravo atominės elektrinės, <<https://www.urm.lt/default/lt/naujienuos/uzsienio-reikalu-ministerijos-pareiskimas-del-baltarusijoje-statomos-astravo-atominės-elektrinės>>, 2017 09 25.

⁷⁷ IAEA, *Actions to Protect the Public in an Emergency due to Severe Conditions at a Light Water Reactor*, Vienna: IAEA, 2013.

Dėl šių priežasčių Lietuva reikalauja pakeisti Astravo AE aikštelės vietą (tai iš esmės reikšia projekto užšaldymą), ištaisyti techninius projekto trūkumus (pavyzdžiui, JAV ir Suomijoje statomų AE projektai numato daug pažangesnį apsauginį gaubtą ir pan.), dirbti skaidriai (t. y. laikytis tarptautinių konvencijų), su techninėmis detalėmis supažindinti realias galias ir kompetenciją turintį reguliatorių, kaimynines šalis, tarptautines institucijas, vietos ir kaimyninių šalių bendruomenes. Kitu atveju žadama įgyvendinti toliau aptariamus sprendimus dėl elektros energijos importo į ES rinką ribojimo ir taip užtikrinti tik sąžiningais būdais pagamintos elektros energijos konkuravimą bendrojoje Baltijos regiono šalių elektros rinkoje.

Elektros srautų reguliavimo galimybė numatyta Lietuvos Respublikos Seimo 2017 m. priimtame įstatyme „*Dėl būtinųjų priemonių, skirtų apsaugoti nuo trečiųjų šalių nesaugių branduolinių elektrinių keliamų grėsmių*“. Vėliau Vyriausybė patvirtino ir planą, kuriame numatytos konkrečios priemonės. Jos nėra besąlyginės: joms siekiama ES paramos, aiškiai suvokiant, kad sprendimai neturi pažeisti vidaus rinkos principų. Kitaip tariant, jie turės būti grindžiami siekiu sustiprinti sąžiningą konkurenciją tarp gamintojų, o ne ją apriboti. Jei importą ribojančių veiksmų būtų nuspręsta realiai imtis, jie galėtų būti tokie:

- mokestinės priemonės: trečiosioms šalims gali būti taikomas pasinaudojimo šalies infrastruktūra (jungiamosiomis linijomis) mokestis, kurio dydį lemtų realios naudojimosi infrastruktūra sąnaudos. Toks tiek elektros eksporto, tiek importo mokestis veikia Suomijoje. Teoriškai įmanoma įvesti ir maito mokestį, tačiau tokiu atveju greičiausiai reikėtų visos ES bendro sprendimo;
- komercinės priemonės: jungiamųjų linijų pralaidumui su Baltarusija galima nustatyti 0 MW, skirtų prekybai (pagal Lietuvos ir Estijos susitarimą, Rusijos ir Baltarusijos elektra Baltijos šalyse yra prekiaujama tik per Lietuvą). Tai reikštų, jog energijos srautas nebūtų ribojamas, tačiau „Nord Pool Spot“ biržoje nebūtų prekiaujama Astravo AE pagaminta elektra;

- fizinės priemonės: nuolatinės srovės intarpai (angl. *back-to-back connection*) padėtų efektyviai reguliuoti į Lietuvą iš Baltarusijos / per Baltarusiją patenkančios energijos srautus. Tokie intarpai – neatsiejama sinchronizacijos projekto dalis, tačiau jie patys automatiškai srauto neriboja – atvirkščiai, jie sudaro sąlygas prekiauti elektra veikiant ir asinchroniniu režimu⁷⁸. Vis dėlto realiai jais naudojantis galima ir iki minimumo sumažinti elektros energijos patekimą į rinką iš sistemai nepriklausančių šalių.

Kuri nors iš šių priemonių ar jų derinys realiai būtų pritaikyti tik tuo atveju, jei bendromis tarptautinės bendruomenės priemonėmis sustabdyti jėgainės Astrave statybų nepavyktų. Svarbiausios rezultatų galinčios duoti tarptautinio veikimo, stabdant Astravo AE, kryptys yra šios:

- pagal ESPO konvenciją, būtina atlikti projektų, kurie galėtų sukelti neigiamą tarpvalstybinį poveikį, tarpvalstybinį poveikio aplinkai vertinimą (PAV). Lietuva dar 2011 m. kreipėsi į konvencijos Įgyvendinimo komitetą dėl PAV'o pažeidimų, o 2014 m. birželio 2–5 d. Ženevoje vykęs šalių susitikimas patvirtino, kad Astravo AE statoma pažeidžiant ESPO konvenciją: konstatuoti 4 str. pažeidimai ir pateikta 12 rekomendacijų⁷⁹;
- pažeidimus pripažino ir 2014 m. vykusį ORHUSO konvencijos⁸⁰ ministrų konferencija; gali būti pažeidžiama ir HELSINKIO tarpvalstybinių vandentakių ir tarptautinių ežerų apsau-

⁷⁸ Litgrid, *Development of the Lithuanian Electric Power System and Transmission Grids*, Vilnius: Litgrid, 2014, p. 6, 7.

⁷⁹ United Nations Economic and Social Council, Espoo Implementation Committee, Meeting of the Parties to the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, <<https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2013/eia/ic/eece.mp.eia.ic.2013.2e.pdf>>, 2017 07 08.

⁸⁰ Pagal šią konvenciją, visuomenė turi teisę gauti informaciją ir dalyvauti priimanč sprendimus dėl AE. Plačiau apie pažeidimus žr. United Nations Economic Commission for Europe, Summary Report of Aarhus Convention MOP 5, PRTR Protocol MOPP 2, and Their Joint High-Level Segment, <<http://www.iisd.ca/download/pdf/sd/crsvol190num2e.pdf>>, 2017 07 08.

gos ir naudojimo konvencija. Plėtojantieji projektą nereaguoja ir į Vakarų Europos reguliatorių asociacijos (WENRA) rekomendacijas įvertinti sunkaus komercinio lėktuvo kritimo poveikį AE ir užtikrinti, kad visų naujai statomų reaktorių saugos sistemos po tokio incidento išliktų saugios būklės⁸¹;

- 2011 m. po avarijos Fukušimos AE ne tik visose ES atominėse elektrinėse buvo atlikti rizikos ir atsparumo vertinimo testai (angl. *stress-tests*)⁸², bet ir priimtas sprendimas, kad tokie testai būtų atlikti ne tik esamose, bet ir statomose atominėse elektrinėse, ir ne tik ES šalyse, bet ir šalia esančiose valstybėse (įskaitant Rusiją ir Baltarusiją)⁸³. 2011 m. birželį Rusija ir Baltarusija, pasirašydamos su EK atitinkamą deklaraciją⁸⁴, įsipareigojo atlikti rizikos ir atsparumo vertinimo testus, bet iki šiol to arba nepadarė, arba neatsakė į iškilusius klausimus;
- TATENA⁸⁵ turi galimybę siųsti į AE projektus vykdančias valstybes ekspertų misijas, tiesa, jas turi savanoriškai pasikviesti pati šalis. Lietuva ne kartą ragino Baltarusiją pakviesti konkrečiai aikštelių saugumą vertinančią TATENA misiją (SEED – angl. *Site and External Events Design Mission*), kad įvertintų Astravo AE aikštelę, tačiau Minskas to nepadarė –

⁸¹ Werna, Report – Safety of New NPP Designs, Western European Nuclear Energy Regulator Association, <http://www.wenra.org/media/filer_public/2013/04/30/rhwg_safety_of_new_npp_designs.pdf>, 2017 08 12.

⁸² Jų metu vertinama, kaip saugumo sistemos reaguoja į pačius netikėčiausius ir nepalankiausias įvykius (žemės drebėjimus, potvynius, teroristines atakas, lėktuvų kritimą), daugiau informacijos žr. Europos Komisija, Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui dėl išsamaus Europos Sąjungos branduolinių elektrinių rizikos ir saugos vertinimo, <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0571&from=LT>>, 2017 08 20.

⁸³ European Parliament, Answer given by Mr Arias Cañete on behalf of the Commission, <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=P-2017-003332&language=EN>>, 2017 08 20.

⁸⁴ World Nuclear News, More Nations join European ‘stress tests’, <http://www.world-nuclear-news.org/RS_More_nations_join_Europes_stress_tests_2406111.html>, 2017 08 13.

⁸⁵ Tarptautinė atominės energetikos agentūra – ši organizacija neturi ginčų sprendimo mechanizmo, todėl jos veikimas yra grįstas geranoriško bendradarbiavimo principais.

būtent aikštelės parinkimo motyvų TATENA misijos taip niekada ir neįvertino⁸⁶.

Astravo AE saugumo klausimą Lietuvos politikai kelia aukščiausio lygmens daugiašaliuose bei dvišaliuose susitikimuose su aukščiausiais pasaulio politikais ir už branduolinę saugą atsakingų institucijų vadovais. Pavyzdžiui, 2016 m. energetikos ministras R. Masiulis kreipėsi į Latvijos, Estijos, Lenkijos ir Suomijos ministrus, ragindamas nepirkti elektros iš Baltarusijoje ir Kaliningrade statomų AE, jei jos bus nesaugiai statomos ir eksploatuojamos⁸⁷. Lietuvos Respublikos Prezidentė D. Grybauskaitė taip pat ne kartą kėlė Astravo AE klausimą tarptautiniu lygiu:

- Lietuvos iniciatyva 2011–2013 m. priimtose EVT išvados, kuriose akcentuota būtinybė vykdyti rizikos ir atsparumo vertinimo testus ir už ES ribų esančiose elektrinėse, skatinti branduolinį saugumą už ES ribų, užtikrinti sąžiningą konkurenciją ES elektros energijos rinkoje⁸⁸;
- Astravo AE nesaugumo klausimas vien 2016 m. keltas Davoso susitikime, Jungtinių Tautų klimato kaitos susitarimo pasirašymo ceremonijos metu, Branduolinio saugumo viršūnių susitikime Vašingtone, Baltijos šalių vadovų susitikime su JAV viceprezidentu J. Bidenu, taip pat susitikime su už ES energetikos sąjungą atsakingu komisaru M. Šefčovičiumi.

⁸⁶ Baltarusijos kvietimu TATENA ekspertai atliko SEED misiją, tačiau vertino tik du modulius iš šešių galimų. Neatliktas statybų aikštelės pasirinkimo ir jos atitikties aplinkosauginiams standartams vertinimas, taip pat neatlikta integruota statybų aikštelės ir joje galimų pavojų peržiūra. Apie atliktą vertinimą plačiau žr. IAEA, IAEA Mission Concludes Site and External Events Design (SEED) Review in Belarus, <<https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-mission-concludes-site-and-external-events-design-seed-review-in-belarus>>, 2017 08 19.

⁸⁷ Lietuvos žinios, Ragina kaimynus nepirkti elektros iš Baltarusijos ir Karaliaučiaus, <<http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva/ragina-kaimynus-nepirkti-elektros-is-baltarusijos-ir-karaliauciaus/215530>>, 2017 09 05.

⁸⁸ „Nešvari“ arba „nesaugi“, t. y. nepaisant branduolinės saugos reikalavimų pagaminta, elektra galėtų būti vertinama kaip nesąžiningai konkuruojanti rinkoje.

3.3. Bendros dujų rinkos kūrimas, įskaitant regioninės infrastruktūros plėtrą

Su konkurencijos gamtinių dujų sektoriuje trūkumu susijusios grėsmės sąlygojo, kad į sektoriaus problemas dėmesį atkreipė visuomenė, už išteklių importą bei tiekimą vartotojams atsakingos bendrovės ir galiausiai – sprendimų priėmėjai politiniu lygmeniu. Suvokus grėsmes, bet neturint jokių rinkos mechanizmų joms neutralizuoti, iniciatyvos kurti atsaką ėmėsi ES institucijos, Baltijos šalių vyriausybės ir energetikos bendrovės. Faktiškai pažangos siekiama šiomis kryptimis:

- 1) rinkų integracija – iš esmės panaikinus Baltijos šalių infrastuktūrinę izoliaciją nuo Vakarų Europos, dabar siekiama pagerinti rinkos veikėjų sąveikumą ir padidinti rinkos veikimo taisyklių lankstumą;
- 2) tiekimo saugumas – siekiama taip diversifikuoti tiekėjus bei tiekimo kryptis, kad būtų įmanoma tenkinti pikinius poreikius net ir netekus pagrindinio tiekimo šaltinio;
- 3) konkurencija – siekiama eliminuoti monopolijas, sudaryti galimybę visiems vartotojams naudoti pigiausias tuo metu rinkoje prieinamas gamtines dujas;
- 4) tvarumas – siekiama priimti ilgalaikius sprendimus, kurie prisidėtų prie emisijų mažinimo, energijos iš aplinkos neteršiančių išteklių gamybos ir vartojimo.

Lūžio momentas siekiant minėtų tikslų buvo pasiektas tada, kai buvo priimti sprendimai statyti SGD terminalą Klaipėdoje, intensyvuoti Baltijos šalių gamtinių dujų perdavimo operatorių bendradarbiavimą ir įkurti bendrą virtualios prekybos gamtinėmis dujomis įmonę. Nuo 2015 m. komercinės paskirties kroviniai ėmė plaukti į Klaipėdos SGD terminalą, o nediskriminacinė trečiųjų šalių prieiga naudojantis pasaulinės SGD rinkos pasiūla sudaro galimybes tenkinti 90 proc. visų Baltijos šalių dujų vartotojų poreikių⁸⁹. Paskutinės

⁸⁹ Klaipėdos nafta, Pirmieji „Independence“ metai: saugumas, konkurencija ir unikali patirtis, <<https://www.kn.lt/naujienos/naujienos/pirmieji-independence-metai-saugumas-konkurencija-ir-unikali-patirtis/1228>>, 2017 09 14.

detalės šioje mozaikoje bus Lenkijos ir Lietuvos (GIPL) bei Estijos ir Suomijos („Balticconnector“) dujų sistemų sujungimo projektai, kurie turėtų būti baigti 2021 m. Dujų importo ir importuotos žaliavos naudojimo lankstumui gerinti modernizuojama Latvijos Inčukalnio požeminė gamtinių dujų saugykla (2016 m. paaiškėjo, kad ji beveik nereikalinga Rusijai, tačiau Baltijos šalims ji garantuoja lankstumą ir tiekimo saugumą), Suomijos įlankoje įrengiami keli nedideli SGD terminalai bei infrastruktūra, leisianti prekiauti SGD mažais kiekiais, dujas paskirstant tiek jūriniu, tiek antžeminiu transportu.

Kalbant apie prekybos antrinėje rinkoje priemones, Lietuvoje prekyba gamtinėmis dujomis per gamtinių dujų biržą „Get Baltic“⁹⁰ vyksta jau keleri metai ir tai padeda spręsti mažoms rinkoms ypač aktualius produkto likvidumo ir prekiautojų konkurencijos klausimus. „Get Baltic“ atsiradimas suteikė lankstumo prekiautojams – ypač tada, kai dujas rinkai ėmė tiekti antras tiekėjas („Statoil“) ir kai dėl netikėtai šiltos žiemos reikėdavo greitai realizuoti dujų perteklių. Šiuo metu per „Get Baltic“ gamtinėmis dujomis daugiausia prekiaujama Lietuvoje, bet šios priemonės veikimo zoną bei teikiamų paslaugų spektrą galima būtų plėsti.

Pagreitį įgavo ir kiti šiame kontekste svarbūs projektai, visų pirma – vidaus vamzdynų pralaidumas ir tarpvalstybinės jungtys tarp Lietuvos ir Latvijos bei Latvijos ir Estijos. Įtraukus projektus į ES bendro intereso projektų (angl. PCI) sąrašus ir užsitikrinus CEF (angl. *Connecting Europe Facility*) fondo paramą, infrastruktūra buvo pastatyta nedelsiant. Visos trys Baltijos šalys iš esmės įgyvendino ES Trečiąją energetikos paketą, skatinantį realiai diegti konkurencijos principus nacionaliniuose dujų sektoriuose. Įmonių ir reguliatorių lygmeniu sutarta dėl Tinklo kodeksų (apibrėžiančių veikimą bendroje dujų įleidimo ir išleidimo zonoje) ir perdavimo tinklų operatorių bendradarbiavimo bendroje zonoje, t. y. prekybos dujomis proceso, balansavimo paslaugų teikimo ir pan.

⁹⁰ Ją 2012 m. įkūrė Suomijos įmonė „Gasum“ kartu su „Lietuvos dujomis“.

Svarbiausi iššūkiai, su kuriais susidurtų Baltijos šalių operatoriai, norėdami institucionalizuoti jungtinę veiklą bendroje gamtinių dujų prekybos įmonėje, būtų susiję su jos statusu, forma, atsakomybės sritimis, valdymu, teisės taikymu ir pan. O štai sujungiant rinkas ar bent prekybos zonas, balansavimo zonas tektų sujungti į bendrą tarpvalstybinę balansavimo zoną (paremtą integruota dujų įleidimo ir išleidimo tarpvalstybine sistema), taip pat sujungti virtualius balansavimo taškus, o gal net sukurti tarpvalstybinį balansavimo subjektą⁹¹. Tačiau visa tai nesunkiai išsprendžiama, jei tik Baltijos valstybės bendrai pripažintų praktinę ir politinę šių reformų naudą.

Vis dėlto galima pastebėti ir mažiau pozityvių ženklų: Latvijai ir Estijai aktyviai keliant regioninio SGD terminalo idėją (t. y. nesutinkant, kad Lietuvos terminalas *de facto* jau yra regioninės svarbos ir siekiant tokio statuso naujam terminalui atitinkamai Latvijoje arba Estijoje), nė vienas iš projektų 2017 m. spalį nebuvo įtrauktas į naują ES prioritetinių jungčių sąrašą – vadinasi, negalės pretenduoti į paramą iš CEF. Tai reiškia, kad sumažinti terminalo išlaikymo naštos gamtinių dujų vartotojams Lietuvoje nepavyks, kaip ir sustiprinti Klaipėdos terminalo konkurencingumą – tai gali būti ypač aktualu, jei jau netrukus, kaip planuojama, bus paleistas SGD terminalas Karaliaučiuje.

Kita potenciali problema – ilgalaikis sprendimas dėl SGD terminalo: kol kas saugojimo ir išdujinimo laivas „Independence“ Klaipėdoje švartuojasi nuomos (iki 2024 m. pabaigos) pagrindais. Laivo įsigijimo klausimai nei politiniu, nei techniniu požiūriu nėra išspręsti. Ši problema siejasi su kita, t. y. dujų paklausos ateityje, problema: galima bandyti atsverti Rusijos spaudimą investicijomis į dujų sektorių arba rinktis alternatyvų kelią, atsisakant gamtinių dujų, kaip kuro, apskritai. Šiame kontekste bent vidutiniu laikotarpiu labiau tikėtina dujų vartotojų rato plėtra (pavyzdžiui, dujų vartojimo augimas pramonės, transporto sektoriuje, kur jos pakeistų taršesnę mazutą) nei

⁹¹ Molis A., „Towards a Regional Gas Market in the Baltic States: Political, Economic and Legal Aspects“, *Humanities and Social Sciences Latvia* 1 (24), 2016, p. 91–125.

tolesnis dujų vartojimo mažėjimas. Tai įpareigotų ir toliau investuoti į dujų tiekimo patikimumo stiprinimą Baltijos šalyse, tačiau kartu atstovų diskusijas su dujų vartojimo oponentais, AEI plėtros rėmėjais.

Išvados

Baltijos šalių infrastruktūrinė dujų, elektros bei naftos priklausomybė nuo Rusijos dar ketvirtį amžiaus po Sovietų Sąjungos subyrėjimo sąlygojo ir technologinę priklausomybę, taip pat – mokslininkų, verslo ir politikos atstovų ryšius, kurie papildomai stiprino Maskvos geoenergetinio spaudimo priemones Baltijos jūros regione. Kita vertus, geoenergetinio poveikio kontekste Rusijos plačiai naudotos „baudimo“ priemonės, skirtos priversti kitas valstybes persvarstyti vykdomą politiką ir priimti Maskvai palankius sprendimus, šiai kol kas neleido pasiekti užsibrėžtų tikslų. Žvelgiant retrospektyviai, rezultatas buvo netgi priešingas – agresyvi Rusijos politika mažesnes šalis stūmė ieškoti alternatyvių tiekimo būdų, kitų partnerių ir integracijos krypčių. Šiame kontekste džiugu, kad bent Lietuvai Maskva aktyviai netaikė „pozityvių“ poveikio priemonių – pavyzdžiui, siūlydama lengvatines paskolas energetinei infrastruktūrai plėtoti, suteikdama nuolaidas įsigyjamiems ištekliais ir pan. Minėtos taktikos rezultatai ilgainiui būtų tik padidinę Lietuvos, kaip išteklių importuotojos, pažeidimą ir sumažinę jos atsparumą neigiamiems padariniams⁹².

Taigi, Rusijos vykdytas spaudimas (visų pirma gamtinių dujų tiekimo bei kainodaros srityse) neprivertė Baltijos valstybių elgtis pagal Maskvos brėžiamas gaires, pavyzdžiui, susilaikyti nuo NS2 kritikos ar atidėti integracijos į KET planus. Atvirkščiai, būtent dėl dažno „negatyvių“ poveikio priemonių taikymo ir pozityvių priemonių ignoravimo Lietuva investavo į SGD terminalą, elektros jungtis, sinchronizacijos projektą, taip pat politiškai – ir į ES Energetikos sąjungos kūrimą. Tiesa, kai kurie „baudimo“ politikos elementai turėjo

⁹² Česnakas, 2016, *ibid.*

ir Rusijai palankią baigtį: 2009 m. pradėtas Astravo AE projektas sumažino trijų Baltijos valstybių ir Lenkijos atominės jėgainės projekto patrauklumą tiek, kad jo buvo atsisakyta. Tokiu būdu žala padaryta ne tik šalies ekonomikai (prarastas potencialiai svarbus ekonomikos variklis), bet ir šalies įvaizdžiui, nes, iš pradžių skatinusi gretimas valstybes plėtoti Visagino AE projektą, Lietuva galų gale pati buvo priversta jį stabdyti.

Ne visi šiuo metu vykstantys procesai galėtų būti traktuojami kaip logiškos ir „neatsukamos“ išsivadavimo iš geoenergetinių Maskvos pančių strategijos dalis. ES valstybių nesutarimai dėl NS2 sąlygoja netikrumą dėl ES vienybės ir gebėjimo bei noro vykdyti anksčiau priimtus įsipareigojimus (pavyzdžiui, dėl Europos energetikos sąjungos). Stengdamasi visais būdais siųsti Minskui signalą dėl Astravo AE statybos nepriimtino, Lietuva nesulaukia net adekvataus kitų Baltijos valstybių palaikymo. Baltijos šalių priklausymą IPS/UPS sistemai Rusija galėtų nesunkiai išnaudoti politiniais tikslais jau po kelerių metų, tačiau Baltijos šalys niekaip nepadedą taško derybose dėl palankiausios sinchronizacijos krypties. Nėra ir bendro ilgalaikio sprendimo dėl alternatyvaus gamtinių dujų importo į Baltijos šalis.

Ir vis dėlto pastarojo meto tendencijos nuteikia optimistiškai: esamas politinės valios ir ekonominių galimybių Baltijos šalyse ir ES derinys turėtų būti pakankamas, kad iki 2025 m. Baltijos šalių integracija į Vakarų Europos energetikos sistemas būtų baigta.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Augutis J. et al., *Lietuvos energetinis saugumas: metinė apžvalga 2015–2016*, Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas ir Versus aureus, 2017.

Blackwill R. D., Harris J. M., *War by Other Means. Geoeconomics and Statecraft*, Harvard University Press, 2016.

„Blackout Cost New York \$36m an Hour“, *The Guardian*, <<https://www.theguardian.com/business/2003/aug/20/usnews.internationalnews>>, 2017 09 27.

Butler N., „Nord Stream 2: A Test of German Power“, <<https://www.ft.com/content/4875c9ff-0868-3798-8f66-4efa667eb5ba>>, 2017 09 12.

Česnakas G., „Energy Resources as the Tools of Foreign Policy: The Case of Russia“, *Lithuanian Foreign Policy Review* 35, 2016.

Česnakas G., „Energetinis saugumas Baltijos – Juodosios jūros regione: nesaugumo ištakos ir poveikis valstybėms“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga* 10, 2012.

Charter97, Deputy Minister of Energy: 10 Accidents Happened at NPP, 3 Dead, <<https://charter97.org/en/news/2016/9/15/222688/>>, 2017 08 09.

Charter97, „На БелАЭС прибыли спец войска“, <<https://charter97.org/ru/news/2017/2/23/241766/>>, 2017 05 10.

Delfi.lt, „Rosatom: Astravo AE veiklos pradžia atidedama iki 2020-ųjų vasaros“, <<https://www.delfi.lt/verslas/energetika/rosatom-astravo-ae-veiklos-pradzia-atidedama-iki-2020-uju-vasaros.d?id=75300553>>, 2017 11 02.

Dvorsky G., „The First Nuclear Power Plant in Belarus Is a Dangerous Fiasco“, <<https://gizmodo.com/the-first-nuclear-power-plant-in-belarus-is-a-dangerous-1785024428>>, 2017 11 02.

ENTSO-E, „Synchronisation of the Baltic States: ENTSO-E kicks Off a First Technical Study“, <<https://www.entsoe.eu/news-events/announcements/announcements-archive/Pages/News/Synchronisation-of-the-Baltic-States.aspx>>, 2017 11 02.

ENTSO-E, The Ten Year Network Development Plan, <<https://www.entsoe.eu/Documents/TYNDP%20documents/TYNDP%202016/projects/TYNDP2016-project-sheets.pdf>>, 2017 09 17.

European Commission, Quaterly Report on European Gas Markets 2012 1Q, <<https://ec.europa.eu/energy/en/data-analysis/market-analysis>>, 2017 08 09.

European Commission, Quaterly Report on European Gas Markets 2014 3Q and 4Q, <<https://ec.europa.eu/energy/en/data-analysis/market-analysis>>, 2017 08 09.

European Commission, Projects of Common Interests, <http://ec.europa.eu/energy/infrastructure/transparency_platform/map-viewer/main.html>, 2017 09 14.

Europos Komisija, Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui dėl išsamaus Europos Sąjungos branduolinių elektrinių rizikos ir saugos vertinimo, <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0571&from=LT>>, 2017 08 20.

European Parliament, Answer given by Mr Arias Cañete on behalf of the Commission, <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=P-2017-003332&language=EN>>, 2017 08 20.

Europos Komisijos – pranešimas spaudai. Antimonopoliniai klausimai. Komisija teikia prieštaravimo pareiškimą bendrovei „Gazprom“ dėl įtariamo piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi Vidurio ir Rytų Europos dujų tiekimo rinkose, <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4828_Lt.htm>, 2017 12 28.

Gazprom, „LNG Regasification Terminal in Kaliningrad Region“, <<http://www.gazprom.com/about/production/projects/lng/kaliningrad-terminal/>>, 2017 09 10.

Gazprom, „Europe“, <<http://www.gazprom.com/about/marketing/europe/>>, 2018 12 28.

Gazprom Export, „Gas Auction“, <http://www.gazpromexport.ru/en/strategy/gas_auction/>, 2018 12 28.

Gazprom Export, „Foreign Partners“, <<http://www.gazpromexport.ru/en/partners/>>, 2017 12 28.

Grigas A., *The Politics of Energy and Memory between the Baltic States and Russia*, Burlington: Ashgate Publishing, 2013.

Goldman M. I., *Petrostate: Putin, Power, and the New Russia*, Oxford University Press, 2010.

Goldwyn D. L., Kalicki H. J., „Introduction: The Need to Integrate Energy and Foreign Policy“, Kalicki H. J., Goldwyn D. L. (eds.), *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy*, The Johns Hopkins University Press, 2005.

Häger U., Rehtanz C., Voropai N., *Monitoring, Control and Protection of Inter-connected Power Systems*, London and New York: Springer, 2014, p. 7, 83.

H.R.3364 – Countering America’s Adversaries through Sanctions Act, 08/02/2017 Became Public Law No: 115-44, <<https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3364/text#toc-HF881C924248D48AC84B172F50F13A34E>>, 2017 09 15.

IAEA, *Actions to Protect the Public in an Emergency due to Severe Conditions at a Light Water Reactor*, Vienna: IAEA, 2013.

IAEA, IAEA Mission Concludes Site and External Events Design (SEED) Review in Belarus, <<https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-mission-concludes-site-and-external-events-design-seed-review-in-belarus>>, 2017 08 19.

Kadisa S. et al., „Challenges for the Baltic Power System connecting Synchronously to Continental European Network“, *Electric Power Systems Research* 140, 2016, p. 54–64.

Klaipėdos nafta, Pirmieji „Independence“ metai: saugumas, konkurencija ir unikali patirtis, <<https://www.kn.lt/naujienos/naujienos/pirmieji-independence-metai-saugumas-konkurencija-ir-unikali-patirtis/1228>>, 2017 09 14.

Kirk L., Rettman A., „New Danish Law could block Russian Pipeline“, *Euobserver*, <<https://euobserver.com/nordic/139382>>, 2017 10 22.

Laurinavičius M., *Weaponizing Kleptocracy: Putin’s Hybrid Warfare*, Washington: Hudson Institute, 2017.

Litgrid, *Elektros sistemų sinchronizacija*, Vilnius: Litgrid, 2015.

Litgrid, *Development of the Lithuanian Electric Power System and Transmission Grids*, Vilnius: Litgrid, 2014.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, Konstitucinis aktas dėl Lietuvos nesusijungimo į postsovietines rytų sąjungas, <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.17D48EFB7EA2>>, 2017 08 18.

Lietuvos Respublikos energetikos ministerija, „Gazprom“ įsipareigojimai neužkerta kelio piktnaudžiavimui, <<http://enmin.lrv.lt/lt/naujienos/gazprom-ispareigojimai-neuzkerta-kelio-piktnaudziavimui>>, 2018 12 28.

Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas, *Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas*, Vilnius: Valstybės saugumo departamentas, 2015.

Lietuvos žinios, Ragina kaimynus nepirkti elektros iš Baltarusijos ir Karaliaučiaus, <<http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva/ragina-kaimynus-nepirkti-elektros-is-baltarusijos-ir-karaliauciaus/215530>>, 2017 09 05.

Lockhart R., „Russia to Invest US\$1.56bn in Kaliningrad Power Plants“, *Energy – CEE/FSU Power*, <<https://newsbase.com/topstories/russia-invest-us156bn-kaliningrad-power-plants/>>, 2017 09 18.

Lovas G., Simon Z., „Hungary commits to Russia Gas Route as Poland looks to U.S.“, <<http://www.worldoil.com/news/2017/7/7/hungary-commits-to-russia-gas-route-as-poland-looks-to-us/>>, 2017 09 17.

Ministry of Emergency Situations of the Republic of Belarus, „General Information about the Construction of the Belarusian Nuclear Power Plant“, <<http://www.gosatomnadzor.gov.by/index.php/en/safety-of-belarus-npp/general-information-about-construction-of-belarus-npp/>>, 2017 06 15.

Multilateral Agreement on Participation in Regional Security Coordination Initiatives, <https://www.entsoe.eu/Documents/SOC%20documents/151210_AS_TOP_07.b_D.2_RSCP%20MLA%20final.pdf>, 2017 10 02.

Molis A., „Towards a Regional Gas Market in the Baltic States: Political, Economic and Legal Aspects“, *Humanities and Social Sciences Latvia* 1 (24), 2016.

Navakas N., „Litgrid“ planuoja 643 mln. Eur investicijas, <<https://www.vz.lt/energetika/2017/07/12/litgrid-planuoja-643-mln-eur-investicijas>>, 2017 10 20.

Naviny, Ученый: на площадке БелАЭС ничего более ответственного, чем свиноплекс, возводить нельзя, <<http://naviny.by/new/20170131/1485873043-uchenyy-na-ploshchadke-belaes-nichego-bolee-otvetstvennogo-chem>>, 2017 09 12.

„Nord Stream 2 AG and European Energy Companies sign Financing Agreements“, <<https://www.nord-stream2.com/media-info/news-events/nord-stream-2-ag-and-european-energy-companies-sign-financing-agreements-47/>>, 2017 09 02.

Proposals for Commitments, COMP/39.816 – Gazprom, Commitments under Article 9 of Council Regulation N1/2003, <http://ec.europa.eu/competition/antitrust/cases/g2/gazprom_commitments.pdf>, 2017 12 28.

Putin V. V., „Mineral Natural Resources in the Strategy of Development of the Russian Economy“, cituota iš Balzer H., „Vladimir Putin's Academic Writings and Russian Natural Resource Policy“, *Problems of Post-Communism* 1 (53), 2006.

Reuters, „European Gas Shippers warn Nord Stream 2 talks could deter Investment“, <<https://af.reuters.com/article/africaTech/idAFL8N1JO1GP>>, 2017 09 17.

Rail Freight, Latvia eyes Strategic Position on Eurasian Rail Freight Corridor, <<https://www.railfreight.com/corridors/2017/10/18/latvia-eyes-strategic-position-on-eurasian-rail-freight-corridor/>>, 2017 10 20.

Russian LNG Progress and delay in 2017. The Oxford Institute for Energy Studies, March, 2017, <<https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2017/03/>

Russian-LNG-%E2%80%93Progress-and-delay-in-2017-OIES-Energy-Insight.pdf>, 2017 12 28.

Staselis R., „Šefčovič: Banning Imports of Nuclear Power would not be an Effective Leverage“, <<http://ryst1966.livejournal.com/179875.html>>, 2017 09 25.

Švedas R., „ES energetinės salos požymiai, grėsmės ir šios problemos sprendimo būdai: Lietuvos atvejo analizė“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga* 15, 2017.

Tretiakevich S., Speransky P., „Safety Review of the Belarusian Nuclear Power Plant Design“, IAEA Technical Meeting TM-46995: Engineering Responsibility and the Design Authority Concept for the Review of New Nuclear Power Plant Designs, Istanbul, Turkey, November 3–5, 2014“, <https://www.iaea.org/NuclearPower/Downloadable/Meetings/2014/2014-11-3-11-5-TM-NPE/12_Tretiakevich_Speransky_BLR.pdf>, 2017 06 18.

The Baltic Course, „Baltics agree on Grid Synchronization via Poland“, <<http://www.baltic-course.com/eng/energy/?doc=129549>>, 2017 09 26.

The Baltic Course, „Estonia does not support Synchronization Agreement between Lithuania, Poland“, <<http://www.baltic-course.com/eng/energy/?doc=132941>>, 2017 09 26.

United Nations Economic Commission for Europe, Summary Report of Aarhus Convention MOP 5, PRTR Protocol MOPP 2, and Their Joint High-Level Segment, <<http://www.iisd.ca/download/pdf/sd/crsvol190num2e.pdf>>, 2017 07 08.

United Nations Economic and Social Council, Espoo Implementation Committee, Meeting of the Parties to the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, <<https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2013/eia/ic/ece.mp.eia.ic.2013.2e.pdf>>, 2017 07 08.

Užsienio reikalų ministerijos pareiškimas dėl Baltarusijoje statomos Astravo atominės elektrinės, <<https://www.urm.lt/default/lt/naujienos/uzsienio-reikalu-ministerijos-pareiškimas-del-baltarusijoje-statomos-astravo-atominės-elektrinės>>, 2017 08 25.

Vatansever A., „Is Russia building Too Many Pipelines? Explaining Russia's Oil and Gas Export Strategy“, *Energy Policy* 108, 2017.

Vilpisauskas R., „The Evolving Agenda of Energy Security in the Baltic Sea Region: Persistent Divergences in the Perception of Threats and State-Market Relationship“, *Security in the Baltic Sea Region: Realities and Prospects*, 2017.

Visagino atominė elektrinė, „Projekto eiga“, <<http://www.vae.lt/lt/projektas/projekto-eiga>>, 2017 07 20.

Werna, Report – Safety of New NPP Designs, Western European Nuclear Energy Regulator Association, <http://www.wenra.org/media/filer_public/2013/04/30/rhwg_safety_of_new_npp_designs.pdf>, 2017 08 12.

World Nuclear News, More Nations join European 'Stress tests', <http://www.world-nuclear-news.org/RS_More_nations_join_Europes_stress_tests_2406111.html>, 2017 08 13.

Yamal LNG, „About the Project“, <<http://yamallng.ru/en/project/about/>>, 2017 12 28.

Соглашение о параллельной работе энергосистем Беларуси, России, Эстонии, Латвии, Литвы (БРЭЛЛ), <<http://so-ups.ru/index.php?id=brell>>, 2017 09 05.

Герасимов В., Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий, <<http://www.vpk-news.ru/articles/14632>>, 2017 09 15.

Глушенко Ю. Н., Энергетическая составляющая во внешней политике России. Российский институт стратегических исследований. (Glushenko J. N., Energeticheskaja sostavljajuschijaja vo vneshnej politiki Rossii. Rossijskij institut strategicheskich issledovanij), <<https://riss.ru/analytics/2232/>>, 2017 12 29.

Жизнин С., Энергетическая дипломатия России: экономика, политика, практика (Zhiznin S., Energeticheskaja diplomatija Rossii: ekonomika, politika, praktika), Москва: ООО Ист Брук, 2005, с. 64–65.

SUMMARY

RUSSIA COERCES, BUT THE BALTIC STATES PERSIST: THE IMPORTANCE OF INITIATIVES FOR INTEGRATION AND COOPERATION

The infrastructural dependency of the Baltic States on Russia, even a quarter of a century after the collapse of the Soviet Union, has lead to technological dependence and the maintenance of relations between scientists, business groups and political decision-makers. All this has further strengthened Moscow's tools in the area of energy geopolitics in the Baltic region. On the other hand, use of the so-called "punishment" instruments, intended to force other states to review their policies toward a Moscow-leaning direction, has actually failed. Looking back, one may even say that the result was opposite: an aggressive Russian policy encouraged smaller countries to seek alternative supply routes, other partners and directions for integration. In this context, Lithuania may only appreciate that Moscow was not active enough in applying the positive instruments – offering preferential loans for the development of energy infrastructure, providing discounts for purchased resources etc. Namely these tactics would, in the long run, only increase the damage for Lithuania as an importer of energy resources.

Thus, Russia's pressure (primarily in the field of natural gas supply and pricing) did not force the Baltic States to act in accordance with its guidelines, for example, to refrain from criticizing the Nord Stream or postpone their integration into the network of Continental Europe. On the contrary – due to the lack of active application of negative measures and the absence of any positive instruments, Lithuania has invested in the LNG terminal, electricity interconnections, a synchronization project,

and it took certain political measures by taking part in the creation of the EU Energy Union. Of course, some elements of the “punishment” policy have been successful for Russia: in 2009, the Ostrovets NPP project reduced the attractiveness of the joint Baltic States’ and Poland nuclear power plant project to the extent that it was abandoned. Extensive damage was caused not only to the economy of the country (Lithuania had definitely lost a potentially very important engine for its economy), but also to the image of the state, since Lithuania was eventually forced to freeze the Visaginas NPP project, which had been initiated and regionally promoted by Lithuania for more than a decade.

Not everything may be considered as part of a strategy that is logical and “irresistible” for the states that strive to drop their dependency on the dominant supplier. For instance, this can be said of the EU-wide disagreements on NS2, which cause uncertainty about the EU’s unity and both its ability and willingness to fulfill its earlier commitments. Without agreeing to either stopping the construction of the Ostrovets NPP or selecting another site, Lithuania attempts to send a message to Minsk saying that such a construction is unacceptable, yet it does not receive adequate support even from its closest neighbors. The membership of the Baltic States in the IPS/UPS system could easily be used for political purposes in Russia quite soon, but the Baltic States are not very keen on speeding up any political agreement on the most favorable direction of the synchronization. There is no common long-term solution for alternative gas imports into the Baltic countries, too. Nevertheless, the latest trends are of optimistic nature: the current combination of political will and economic opportunities in the Baltic States and the EU should be a sufficient boon for reaching the set goal of the Baltic States’ integration into the Western European energy systems until 2025.